

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA PEDAGOGIKY

Petra Andrýsková, DiS.

**Vzdělávání dětí se zrakovým postižením se zaměřením
na hudební výchovu**

Education of Visually Impaired Children with Focus on
Music Education

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha 2015

Vedoucí práce:

Mgr. Tereza Barietzahyová, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych zde poděkovala vedoucí práce Mgr. Tereze Bariekzahyové, Ph.D. za její odborný přístup a cenné rady při vedení mé bakalářské práce. V neposlední řadě také děkuji všem respondentům, kteří mi poskytli potřebné informace.

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci *Vzdělávání dětí se zrakovým postižením se zaměřením na hudební výchovu* vypracovala samostatně, a že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či získání jiného nebo stejného titulu.

datum

podpis autorky

Abstrakt:

Tématem této bakalářské práce je vzdělávání dětí se zrakovým postižením se zaměřením na hudební výchovu. Cílem práce je zmapovat současnou situaci vzdělávání zrakově postižených s důrazem na výuku hudby. Současná situace pak bude v práci porovnána s postupy, které byly při vzdělávání zrakově postižených dětí používány v minulosti.

V teoretické části je nastíněna problematika vzdělávání žáka se zrakovým postižením, kde bylo čerpáno z příložené literatury a vybraných odborných pramenů. Tato část se mimo jiné věnuje typům škol pro zrakově postižené, metodám výuky, ale také stručné etiologii zrakových vad a v neposlední řadě uplatnění zrakově postiženého člověka v oblasti hudby.

Druhá (empirická část) práce je opřena o výzkum, který byl proveden na základě dotazníkového šetření a doplněn rozhovory. Výzkum byl vykonán ve školách, které se na vzdělávání zrakově postižených žáků specializují a kde pedagogové kladou důraz na hudební výchovu. Výzkumným cílem bylo zmapovat situaci týkající se vhodnosti metod při vzdělávání zrakově postižených a dále zjistit stav dostupnosti speciálních materiálů a pomůcek, které jsou využívány při studiu/výuce hudebně teoretických i hudebně-praktických oborů.

Klíčová slova:

zrakově postižené dítě, hudební výchova, Základní umělecká škola, konzervatoř, metody vzdělávání, kompenzační pomůcky

Abstract:

The theme of this bachelor thesis is the education of visually impaired children with focus on music education. The aim of this work is to chart methods currently applied in the education of visually impaired children with a focus on music education. The current methodologies will be compared with the procedures that had been used in the education of visually impaired children in the past.

The theoretical part is mainly aimed at education of the pupil/student with visual impairment, where it was drawn from the quoted literature and selected scholarly resources. In this section it is possible to find types of schools for the visually impaired, teaching methods, but also brief etiology of visual defects, and finally, possibilities of employment of visually impaired people in the music field.

The second (empirical) part of this thesis deals with the processing of research through questionnaires and interviews. The research was carried out in schools which specialize in the education of visually impaired pupils and where teachers put emphasis on music education. The aim of this research was to map methods that are currently used in the education of visually impaired and find out the status of availability of special materials and tools that are applied in the study/teaching of music-theoretical and music-practical subjects.

Key words:

visually impaired children, music education, Basic Art School, conservatory, methods of education, mobility aids

Obsah

1. ÚVOD	8
2. TEORETICKÁ ČÁST	9
2.1 STRUČNÁ HISTORIE VZDĚLÁVÁNÍ DĚTÍ SE ZRAKOVÝM POSTIŽENÍM	9
2.2 TYPY SPECIÁLNÍCH ŠKOL ZAMĚŘENÝCH NA VZDĚLÁVÁNÍ ZRAKOVĚ POSTIŽENÝCH.....	11
2.2.1 <i>Mateřská škola pro zrakově postižené</i>	12
2.2.2 <i>Možnosti vzdělávání – povinná školní docházka</i>	13
2.2.3 <i>Typy středních škol pro zrakově postižené</i>	16
2.3 INDIVIDUÁLNÍ VZDĚLÁVACÍ PLÁN V RÁMCI INTEGRACE ZRAKOVĚ POSTIŽENÉHO DO BĚŽNÉ ŠKOLY	20
2.4 MOMENTÁLNÍ SITUACE VE VZDĚLÁVÁNÍ ZRAKOVĚ POSTIŽENÝCH DĚTÍ	23
2.5 SPECIFIKA VZDĚLÁVÁNÍ DĚTÍ SE ZRAKOVÝM POSTIŽENÍM.....	24
2.6 STRUČNÁ ETIOLOGIE A ROZDĚLENÍ ZRAKOVÝCH VAD.....	26
2.7 METODY PŘI VZDĚLÁVÁNÍ ZRAKOVĚ POSTIŽENÝCH	27
2.7.1 <i>Kompenzace – rozvoj náhradních smyslů</i>	28
2.7.2 <i>Reedukace – posílení postižených funkcí</i>	33
2.7.3 <i>Zraková hygiena</i>	33
2.8 UPLATNĚNÍ ZRAKOVĚ POSTIŽENÉHO ČLOVĚKA V OBLASTI HUDEBNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ	34
2.8.1 <i>Hudební vzdělávání zrakově postiženého dítěte</i>	35
2.8.2 <i>Výběr hudebního nástroje</i>	36
2.8.3 <i>Zvládání čtení notace a bodového notopisu</i>	37
3. EMPIRICKÁ ČÁST	39
3.1 DEFINICE VÝZKUMNÉHO CÍLE	39
3.2 METODY ZÍSKÁVÁNÍ DAT	40
3.1 <i>Dotazník</i>	40
3.2 <i>Doplňující rozhovory</i>	41
3.3 POPIS VZORKU	42
3.3.1 <i>Respondenti - učitelé</i>	43
3.3.2 <i>Respondenti - studenti</i>	46
3.4 VÝZKUMNÉ HYPOTÉZY	48
3.5 REALIZACE VÝZKUMU.....	48
3.6 VYHODNOCENÍ VÝZKUMU – VÝSLEDEK ANALÝZY DAT	49
3.6.1 <i>Metody využívané při výuce/studiu</i>	50
3.6.2 <i>Notace využívaná při výuce/studiu</i>	53
3.6.3 <i>Materiály a pomůcky pro výuku/studium zrakově postižených a jejich dostupnost</i>	54
3.6.4 <i>Vzdělávání v hudební oblasti a význam hudby v životě zrakově postiženého člověka</i>	57
3.7 INTERPRETACE ZÍSKANÝCH DAT VZHLEDEM KE STANOVENÝM HYPOTÉZÁM.....	60
3.7.1 <i>První hypotéza</i>	60
3.7.2 <i>Druhá hypotéza</i>	60
3.7.3 <i>Třetí hypotéza</i>	61
3.7.4 <i>Čtvrtá hypotéza</i>	61
ZÁVĚR	62
SEZNAM TABULEK A GRAFŮ	65
GRAFY:	65
TABULKY:	65
POUŽITÁ LITERATURA A ZDROJE	66
LEGISLATIVNÍ DOKUMENTY:	66
ODBORNÁ LITERATURA:	66
INTERNETOVÉ ZDROJE	68

SEZNAM PŘÍLOH	69
A. DOTAZNÍK – VERZE PRO PEDAGOGY	70
B. DOTAZNÍK – VERZE PRO STUDENTY	72
C. TABULKA BODOVÉHO PÍSMÁ	74
D. DESATERO PŘI KONTAKTU SE SLABOZRÁKÝM ČLOVĚKEM.....	75
E. DESATERO PŘI KONTAKTU S NEVIDOMÝM ČLOVĚKEM.....	77
F. INTERNETOVÉ ODKAZY TÝKAJÍCÍ SE ZRAKOVÉHO POSTIŽENÍ	78

1. Úvod

Výběr tématu této bakalářské práce s názvem "*Vzdělávání dětí se zrakovým postižením se zaměřením na hudební výchovu*" byl ovlivněn především mým zájmem o témata z oblasti speciální pedagogiky - konkrétně tyflopédie - a také o hudbu.

Hudba hraje v životě zrakově postiženého člověka nesmírně důležitou roli, jelikož právě tato oblast nabízí poměrně velkou šanci na profesní uplatnění. Lidé se zrakovým postižením jsou v této sféře ve většině případů zaměstnáni jako učitelé hudby nebo ladiči pian – zrakový handicap tedy není pro vykonávání jejich práce překážkou a rozhodně nemá vliv na kvalitu vykonávání dané profese.

Bakalářská práce je rozdělena na teoretickou a empirickou část. V teoretické části se zabírám specifickým vzděláváním jedinců se zrakovým postižením a také možnostmi, kde mohou získat takto handicapovaní lidé kvalifikaci, tzn. typy škol, které jsou na vzdělávání zrakově postižených zaměřeny, dále není opomenuta ani možnost integrace. Empirická část je věnována výzkumu. Zde převažuje analytický způsob výkladu nad pouhou deskripcí.

Předmětem práce je především výzkum týkající se vzdělávání zrakově postiženého jedince v oblasti hudby a školství. Tento výzkum zjišťuje aktuální stav týkající se vzdělávacích metod a dostupných speciálních materiálů využitelných při práci pedagogů a také při studiu zrakově handicapovaných. Zdrojem informací byly hlavně vlastní zkušenosti, výzkum a informace čerpané z uvedené odborné literatury.

Podkladem bakalářské práce byly dotazníky a rozhovory s učiteli na ZŠ, ZUŠ a konzervatoři. Jako doplňující materiál sloužily dotazníky podané ke zpracování studentům Konzervatoře Jana Deyla, která se specializuje na vzdělávání zrakově postižených studentů v oblasti hudby.

Cílem práce je prostřednictvím výzkumu, ale také studiem dostupných materiálů, zjistit současnou situaci v oblasti vzdělávání zrakově postižených se specifickým zaměřením na oblast hudebního vzdělávání. Jedná se v podstatě o analýzu úrovně současného stavu vzdělávání dětí a žáků/studentů se zrakovým handicapem. Hlavním zájmem je však zjistit především typ využívaných metod v hudebním vzdělávání zrakově postižených a dostupnost specifických pomůcek a materiálů na trhu, respektive jestli je materiál na trhu pro zrakově handicapované dostačující a vyhovuje jejich potřebám.

2. Teoretická část

Cílem teoretické části je podat informace o možnostech vzdělávání zrakově postižených v ČR. Nejprve je nastíněna historie vzdělávání a poté je převážná část věnovaná právě typům škol, kde se na výuku osob se zrakovým postižením specializují. V rámci výčtu těchto škol je také zmíněno, kde je možné rozvíjet hudební talent zrakově postižených jedinců.

S ohledem na tematiku zrakového handicapu je také okrajově zmíněna etiologie příčin zrakového postižení a stručný výčet typu zrakových vad. Tyto poznatky jsou totiž důležité k pochopení individuálních potřeb žáků a studentů s tímto typem handicapu.

Cíl práce, tedy orientace na metody a specifické materiály potřebné při výuce/studiu zrakově postižených, je v této části práce zjišťován prostřednictvím studia odborné literatury a zpracována v podkapitolách týkajících se metod vzdělávání, kompenzačních pomůcek, ale také učení bodového písma a notopisu.

2.1 Stručná historie vzdělávání dětí se zrakovým postižením

Péče o osoby se zrakovým postižením a stejně tak jejich vzdělávání má poměrně dlouhou historii. Dle Vágnerové (1999) jsou hodnoty a normy společnosti dány a podmíněny historickým vývojem a vycházejí z úrovně vývoje celé lidské společnosti - není však možné opomenout konkrétní životní podmínky jednotlivých sociálních skupin.

Vztah k jedincům, kteří se nějakým způsobem odlišují od většinové společnosti (fyzicky, psychicky, způsobem jednání) je určitým způsobem závislý na vývoji osobnosti člověka – hlavně v sociální podmíněnosti osobnosti.

„Náhled na postavení osoby se zrakovým postižením se v historii měnil od trendů odmítání těchto lidí včetně jejich úplné segregace, přes charitativní přístup se zabezpečením základních potřeb, k humanizaci postojů, k vytvoření a zajištění odborné institucionální výchovy a vzdělávání, až konečně k integračnímu pojetí, vedoucímu k začlenění do společnosti.“ (Renotiérová, Ludíková, 2004, s. 194) Dle Ludíkové (2004) byl vývoj ovlivněn filozofickým smýšlením, ale také ekonomickou situací a celkovými znalostmi v oblasti etiologie zrakového postižení. Dále musí být brány v potaz tehdejší

diagnostické a terapeutické možnosti, technologický vývoj pomůcek, teoretické vědomosti v dané oblasti, možnost edukace těchto jedinců a řada dalších faktorů.

Výchova nevidících a slabozrakých, jak uvádí Hronek (1971), začala být v Evropě diskutovaným problémem až koncem 18. století. Optimismus zakladatelů prvních ústavů pro takto handicapované byl hlavní příčinou toho, že se koncept výchovy a vzdělávání změnil. Působení na nevidomé a slabozraké se zdálo být zpočátku jednoduché, protože se zřizovatelé ústavů domnívali, že v podstatě nezáleží na tom, zda svět bude vnímán očima nebo rukama. Tato koncepce vedla k tomu, že metody, které byly používány při vzdělávání jedinců bez postižení, byly pak využívány pro výuku nevidomých. Nutno však podotknout, že i zakladatelé si uvědomovali, že kvalitu chybějícího zraku nemůže plně nahradit jiný smysl.

Díky nasazení a angažovanosti lidí, kteří stáli u zrodu prvních ústavů pro zrakově postižené, byly překonány všechny překážky, které bránily organizovanému vzdělávání a péči o nevidomé. Co se týče slabozrakých, vývoj v této oblasti byl pomalejší, jelikož se pedagogická péče o takto handicapované začala rozvíjet teprve na začátku 20. století. Změny se v této oblasti týkaly hlavně speciálních škol pro slabozraké. Slabozrací byli totiž původně vzděláváni v ústavech pro nevidomé. Později, tedy na začátku 20. století, byla na popud oftalmologů a tyflopedů zavedena speciální péče o slabozraké.

U nás má vzdělávání zrakově postižených také poměrně dlouhou tradici, která je spojena s dvěma pražskými ústavami pro nevidomé - Hradčanským a Klárovým - jejichž vznik je datován na začátku 19. století. Programová péče o zrakově postižené byla však započata až na začátku 20. století (Slowík, 2007).

V následujících odstavcích bude pozornost věnována jednotlivým typům výše uvedených škol s ohledem na možnost věnovat se hudbě obecně nebo hře na hudební nástroje. Kromě nabízeného výčtu vzdělávacích institucí uzpůsobených pro vzdělávání lidí se zrakovým handicapem je možností vzdělávání v běžné škole prostřednictvím inkluze/integrace s vypracovaným individuálním vzdělávacím plánem. Tyto informace budou zpracovány v následujících podkapitolách.

2.2 Typy speciálních škol zaměřených na vzdělávání zrakově postižených

Školy, které se zabývají vzděláváním zrakově postižených jedinců, mají v České republice dlouholetou tradici a také poměrně vysokou úroveň. Existuje několik typů škol, které jsou uzpůsobeny pro vzdělávání zrakově postižených jedinců. Dle Ludíkové existují následující instituce:¹

- speciální mateřská škola
- speciální základní škola pro zrakově postižené
- zvláštní škola pro zrakově postižené
- střední odborné učiliště pro zrakově postiženou mládež
- gymnázium pro zrakově postiženou mládež
- střední odborná škola pro zrakově postiženou mládež
- odborné učiliště pro zrakově postižené
- praktická škola pro zrakově postižené
- konzervatoř pro zrakově postiženou mládež

„Určujícím faktorem při zařazení dítěte do speciální školy je zrakové postižení, a to s ohledem na prognózu zrakové vady. Konečné rozhodnutí je na rodičích, kteří celou situaci zváží společně se speciálním pedagogem, příp. psychologem ze speciálně pedagogického centra, a volí možnost integrovaného vzdělávání svého dítěte ve škole běžného typu nebo speciální školu.“ (Květoňová-Švecová, 2000, s. 57)

Zrakově postižené děti/studenty je možné vzdělávat podle speciálního vzdělávacího programu, který je dle Keblové (2001) používán ve speciálních školách pro zrakově postižené a ve speciálních třídách běžných škol, popřípadě v běžných školách podle běžných vzdělávacích programů.

Speciální školy pro zrakově postižené, jak tvrdí Keblová (2001), poskytují žákům/studentům speciálně pedagogickou péči, která je zajištěna vyškolenými odborníky. Počet žáků je kapacitně omezen (minimálně 4 žáci, maximálně 12 žáků), k dispozici jsou speciální učebnice a potřebné kompenzační pomůcky (optické i neoptické). Nechybí ani specifické vzdělávací předměty (povinné i volitelné), jako jsou například prostorová

¹ převzato z knihy Speciální pedagogika (Renotiérová, Ludíková, 2004, s. 202-203)

orientace, psaní na počítači, hra na hudební nástroj apod. Nabídka těchto předmětů je zahrnuta ve vzdělávacím programu.

Další nespornou výhodou speciální školy, viz Blažková (2014), je právě fakt, že se žákovi věnují kvalifikovaní tyflopedi, kteří znají metody práce s takto handicapovanými jedinci. Učebny v těchto školách jsou vybaveny pro potřeby zrakově postižených žáků, nechybí tedy korekční pomůcky pro každého žáka a ve třídě je menší počet žáků. Velkým záporům je sociální oddělení od vnějšího světa. Handicapovaným žákům chybí srovnání, jelikož jsou ve styku pouze se stejně postiženými dětmi.

Ostatně již zmíněné také dokládá názor Pipekové. *„Pozitivem škol pro zrakově postižené je zejména jejich vybavenost pro výuku jednotlivých předmětů (didaktické pomůcky, optické a kompenzační pomůcky), úprava prostředí pro pohyb osob s poškozením zraku (kontrastní barevnost, popisky v Braillově písmu na dveřích, odstranění překážek pro pohyb s bílou holí), informovanost a způsobilost pedagogů a personálu pracovat se žáky se zrakovým postižením.“* (Pipeková, 2010, s. 278)

2.2.1 Mateřská škola pro zrakově postižené

V rámci předškolního vzdělávání je ideální, pokud těžce zrakově postižené dítě dochází do speciální mateřské školy. Dle Novákové (in Vítková, 2004) plní speciální mateřská škola funkci nejen speciálně pedagogickou, ale také diagnostickou a sociální. Důležitý je všestranný a harmonický rozvoj dítěte s ohledem na jeho zrakovou vadu. Z tohoto faktu pak vyplývají specifika edukace.

Zrakově postižené dítě by mělo, pokud to dovolí jeho zraková vada a prognóza, využívat svoje zrakové schopnosti, v opačném případě je nutné se zaměřit na kompenzaci ostatními smysly nebo využívat kompenzační pomůcky.

Dle Röderové (in Pipeková, 2010) je nutné u dětí se zrakovým postižením rozvíjet zrakové funkce, hmatové vnímání, sluchové dispozice (rozpoznávání zvuků, hlásek), čich a chuť, řeč, estetické vnímání (např. využitím hudby), orientaci (kvůli samostatnému pohybu) a v neposlední řadě také sebeobsluhu (hygienu, úklid, oblékání apod.).

Jak uvádí Nováková (in Pipeková, 2010), mateřská škola má v případě zrakově postiženého dítěte dva úkoly. Hlavní je naučit dítě co nejefektivněji využívat poškozený

zrak s ohledem na zrakovou vadu a zrakovou hygienu pomocí kompenzačních pomůcek. Dalším úkolem je připravit děti na přechod z mateřské školy do školy základní, proto je důležité, aby zrakově postižené dítě mateřskou školu skutečně v předškolním věku navštěvovalo.

„V současnosti se v České republice vyskytují speciální mateřské školy pro zrakově postižené v Praze, Brně, Českých Budějovicích, Hradci Králové, Plzni, Litvli², Moravské Třebové, Karviné, Opavě. V rámci těchto speciálních mateřských škol jsou zřizovány také speciální mateřské školy pro děti s poruchami binokulárního vidění. V některých městech se mohou vyskytovat pouze speciální třídy pro zrakově postižené děti, jež jsou zřízeny při běžných mateřských školách.“ (Pipeková, 2010, s. 256)

Samozřejmě také existuje možnost integrace/inkluze do běžné mateřské školy. Nutno však podotknout, že v běžné mateřské škole se zřejmě nebude vyskytovat speciální pedagog, který by se dítěti se zrakovým handicapem profesionálně věnoval. Řešením může být spolupráce se speciálně pedagogickým centrem, které může zajistit například také potřebné kompenzační pomůcky.

Hudební výchově je věnován prostor podobným způsobem, jak je tomu na běžných mateřských školách. V rámci předškolního věku je dobré rozvíjet celkovou hudebnost prostřednictvím zpěvu, hry na Orffovy nástroje a melodizací říkadel. Dnes už není výjimkou, že se na těchto typech škol objevují kroužky hry na klavír nebo zobcovou flétnu. Nevýhodou však zůstává skupinová forma výuky, při které není možné věnovat se naplno jednotlivcům a také fakt, že každé dítě má při učení se nových dovedností rozdílné tempo. U dětí se zrakovým postižením je výuka ještě komplikovanější, jelikož mnohdy není možné využít metodu vizuálního napodobování.

2.2.2 Možnosti vzdělávání – povinná školní docházka

Co se týče vzdělávání na základní škole, jsou možnosti podobné, jako je tomu u školy mateřské – tzn. speciální základní škola pro zrakově postižené nebo běžná základní škola, kde může být zrakově postižené dítě integrováno. Rozhodnutí je v tomto ohledu na

² škola byla dle aktuálních informací před nedávnem přestěhována do nedalekého Olomouce, kde i nadále funguje na základě podobných principů

rodičích dítěte s přihlédnutím k jeho mentální úrovni stupni zrakového postižení a schopnostem. V rozhodování hraje roli také prognóza zrakové vady.

„Při volbě, zda zrakově postižený jedinec má navštěvovat speciální či tzv. běžnou školu, by měly být vždy individuálně a komplexně posouzeny všechny faktory, které ovlivňují nejen úspěšné zapojení ale i dlouhodobé fungování žáka se zrakovým postižením v příslušném typu zařízení, ale současně by mělo být pamatováno i na jeho další zapojení na vyšší stupeň školy či dopravního procesu. Mezi základní posuzované faktory patří celková připravenost zrakově postiženého, rodinné zázemí, typ rodinné výchovy, materiální a personální připravenost zařízení, jež má žáka se zrakovým postižením přijmout, míra spolupráce s některým z poradenských center pro osoby se zrakovým postižením.“
(Renotiérová, Ludíková, 2006, s. 204)

Pipeková uvádí (Pipeková, 2010), že nástup zrakově postiženého dítěte do školy je zásadním mezníkem v jeho vývoji. Velmi důležité je odhadnout, jestli je dítě pro tento krok už zralé, a to po stránce tělesné, sociální, ale také rozumové. Nutno podotknout, že u dítěte s postižením často bývá školní zralost na nižší úrovni v porovnání se zdravým jedincem. Vhodné je zvážit dobu nástupu do školy, o tom však rozhodují hlavně rodiče nebo zákonní zástupci budoucího školáka. Nesmí být také opomenuta skutečnost, že u některých dětí (záleží na stupni zrakového postižení) je nutné už v prvním ročníku zvládnout nejen černočerné čtení a psaní, ale také základy Braillova písma, nejen hmatové čtení, ale také psaní na Pichtově psacím stroji. V případě slabozrakých jedinců se používá kombinace obou těchto metod gramotnosti.

Děti, které byly integrovány už v rámci předškolní výchovy, jak říká Pipeková (2010), jsou většinou integrovány i v období povinné školní docházky - jedná se o preferenci rodičů. Někteří rodiče vidí v integraci do běžné školy rizika. Nástup do školy je pro dítě samo o sobě stresující záležitostí. Zvyká si na diametrálně odlišný režim, poznává nový kolektiv - nemluvě o tom, že pro dítě se zrakovým postižením je zvládnání této zátěžové situace v rámci integrace mnohem náročnější. Zrakově postižený žák si potřebuje osvojit orientaci v novém prostředí, naučit se přiměřenému tempu psaní a čtení apod. Zátěž je kladena nejen na zrakově postiženého žáka, ale také na učitele, který s ním pracuje. Situaci lze řešit přítomností asistenta pedagoga při výuce.

Jak dokládá Vítková (2010), mezi odborníky je otázka vhodného věku pro integraci do běžné základní školy stále předmětem diskuzí. Někteří zastávají názor, že je dobré dítě integračně zařadit už od první třídy školní docházky, a tak se vyhnout přestupům. Jiní

tvrdí, že je lepší žáka integrovat až na druhém stupni, poté, co prošel speciální přípravou na speciální škole - používání kompenzačních pomůcek, prostorová orientace, ale také zvládání bodového písma.

Nováková uvádí (in Vítková, 2004), že přijetí zrakově postiženého žáka do běžné základní školy je také na rozhodnutí ředitele dané školy. Spolupráce se speciálním pedagogickým centrem je v takovém případě samozřejmostí, jelikož je nutno upravit interiér třídy (kvůli snadné orientaci zrakově postiženého v prostoru) a zajistit potřebné kompenzační pomůcky. Pedagogové mnohdy potřebují konzultaci, protože metodika výuky jednotlivých předmětů musí být upravena z pohledu zrakové vady a dalších specifík konkrétního žáka.

Při vzdělávání ve speciální základní škole orientované na vzdělávání zrakově postižených, je možné dle potřeby administrativně zasahovat do počtu hodin a přidat speciální vyučovací předměty, které jsou pro zrakově postižené potřebné. Tyto pravomoci má ředitel školy. *„Materiály a instrukce MŠMT ČR umožňují řediteli speciální školy pro zrakově postižené provést úpravy hodinové dotace jednotlivých předmětů až do 10% celkového počtu týdenních vyučovacích hodin a jsou také podkladem pro zařazení výuky nepovinných předmětů. Např. přípravný zpěv, sborový zpěv, individuální hra na hudební nástroj, hudební nauka a instrumentální soubor, právě s elektronickými pomůckami a čtení optakonem ad. V některých oblastech vzdělávání probíhá výuka individuálně, např. logopedická a tyflopeditická péče, reedukace zraku, výuka prostorové orientace a samostatného pohybu.“* (Vítková, 2004, s. 257)

Ve speciální základní škole jsou ke vzdělávání dětí se zrakovým postižením uzpůsobeni, běžně zde pracují speciální pedagogové. Jak se zmiňuje ve své speciální pedagogice Jarmila Pipeková (2010), při vzdělávání dětí se zrakovým postižením jsou zařazeny předměty speciální péče, jako je například prostorová orientace, zraková stimulace, psaní a čtení bodového písma a práce s kompenzačními pomůckami.

Röderová (Röderová, in Pipeková, 2010) uvádí klady speciálních škol pro zrakově postižené. Nespornou výhodou je vybavenost pro výuku - tzn. didaktické, optické a kompenzační pomůcky pro výuku jednotlivých předmětů. Dále je zde už předem upravené prostředí školy pro pohyb osob s poškozením zraku a pedagogové, kteří znají zásady, jak pracovat se zrakově postiženými. V těchto školách většinou sídlí speciálně pedagogické centrum, škola disponuje aprobovanými pedagogy v oboru speciální pedagogiky a výjimkou není ani přítomnost oftalmologa.

Dle informací, uvedených Novákovou v kapitole o edukaci zrakově postižených (in Vítková, 2004), jsou speciální školy tohoto typu v ČR v Brně, Ústí nad Labem, Opavě, Kladně, Moravské Třebové, Litovli³, Českých Budějovicích, Plzni, dvě v Praze a dále speciální třídy v Ostravě. Většina těchto škol disponuje internátem.

Na těchto školách většinou bývají zajištěny také zájmové aktivity⁴. Tyto kroužky mnohdy vedou speciální pedagogové, kteří na škole působí při klasickém vyučování. Není to však pravidlem a samozřejmě zde učí také odborníci. Většinou jsou nabízeny sportovní, klubové, ale také hudební kurzy.

Rozvoj hudebnosti většinou probíhá v rámci hudební výchovy na ZŠ, ale také individuální výuky. To se týká zpěvu a hry na hudební nástroje. Dále je možnost navštěvovat skupinové hodiny výuky sborového zpěvu nebo hudební teorie. V případě, že se zrakově postižený žák rozhodne pro další studium s hudebním zaměřením, je pro něj tato možnost velkou výhodou. Není nutné docházet do jiné školy (např. do ZUŠ), jelikož kroužky probíhají většinou přímo ve speciální škole a ve většině případů bývají tyto odpolední aktivity pro žáky těchto škol bezplatné.

2.2.3 Typy středních škol pro zrakově postižené

Střední školy zabývající se vzděláváním zrakově postižených existují v několika specializačních variantách, a proto není pro zrakově postiženého výběr v dalším vzdělávání tolik omezen. Samozřejmě je také možné navštěvovat v rámci silících integračních tendencí běžnou střední školu. Tato možnost je vyhledávána hlavně kvůli následným tendencím studovat vysokou školu, jak uvádí Vítková (2004).

Vítková ve své publikaci (2004) dále podává přehled škol, kde mohou studenti se zrakovým postižením absolvovat středoškolské vzdělání. V Praze existuje Gymnázium, Obchodní škola pro zrakově postiženou mládež, Střední odborné učiliště Aloise Klára pro zrakově postiženou mládež a praktická škola s dvouletým vzdělávacím programem při Speciální základní škole Jaroslava Ježka pro zrakově postižené. V Brně je možné

³ škola byla dle aktuálních informací před nedávnem přestěhována do nedalekého Olomouce, kde i nadále funguje na základě podobných principů

⁴ informace byly čerpány z webových stránek základních škol pro zrakově postižené – konkrétně školy Jaroslava Ježka v Praze a školy prof. V. Vejvodského v Olomouci

navštěvovat Speciální střední školy a odborné učiliště pro zrakově postiženou mládež a v Opavě třídy obchodní akademie pro zrakově postiženou mládež. Poslední nabízenou možností je studium pro hudebně nadané – tedy Konzervatoř a ladičská škola Jana Deyla pro zrakově postižené v Praze.

V těchto školách jsou brány ohledy na specifické potřeby zrakově postižených, stejně jak bylo popsáno v podkapitole o základním vzdělávání. Je tedy brán ohled na specifikum zrakové vady, dodržována zraková hygiena, k dispozici jsou potřebné kompenzační pomůcky a nechybí ani speciální pedagogové, popřípadě speciálně pedagogické centrum. Většina z výše uvedených typů škol, jako například gymnázium nebo obchodní akademie, svým způsobem slouží jako příprava na vysokoškolské studium. V ostatních případech je volba střední školy již soustavnou přípravou na budoucí povolání.

Velmi důležitá je podpora rodiny a nejbližšího okolí. *„Během období návštěvy učiliště či střední školy je důležité, aby rodiče stále spolupracovali se školou, jevili zájem o prospěch, zájem o svět svého dítěte s postižením, pomáhali mu společně s odborníky ve správné volbě povolání a umožnili mu také sebeprosazení a osamostatnění.“* (Pipeková, 2010, s. 283)

Co se týče hudebního zaměření střední školy, hudbu je možné studovat přímo na konzervatoři, která je na vzdělávání zrakově postižených specializována - jedná se o Konzervatoř Jana Deyla. Stručný vývoj této školy je nastíněn v další podkapitole bakalářské práce.

2.2.3.1 Současná podoba Konzervatoře Jana Deyla a střední školy pro zrakově postižené

Pozn.: Informace k této podkapitole jsou čerpány ze soukromých archivů Konzervatoře Jana Deyla. Zdroje vzhledem ke své povaze a stáří nemají ISBN, většinou se jedná o výroční zprávy školy, které byly zapůjčeny s laskavým svolením ředitelky školy MgA. Naděždy Ostránské.

Konzervatoř Jana Deyla má dlouhou tradici ve vzdělávání zrakově postižených v oblasti hudby. Jedná se o velmi specifickou školu, která je jediná svého druhu v Evropě. Tato instituce poměrně nedávno oslavila sté výročí od založení (1910-2010). V rámci oslav výročí pořádala škola velké množství koncertů (například speciální adventní koncert

v prosinci 2009) a vznikla i slavnostní fanfára, kterou složil stávající pedagog Deylovy konzervatoře skladatel Miroslav Kubička.

Škola prošla za toto poměrně dlouhé období četnými změnami. Musela se vyrovnat se dvěma světovými válkami, komunismem, normalizací i politickým převratem. Dále nesmíme zapomenout na ničivé povodně, které školu zasáhly v srpnu 2002 (škoda se vyšplhala na 90 milionů Kč). Ne vždy to bylo jednoduché, ale tradici hudebního vzdělávání zrakově postižených se podařilo udržet až dodnes.

Původně žákům, kteří měli nadání, bylo umožněno studovat na Pražské konzervatoři. Roku 1924 se vyučovalo ladění klavírů a od roku 1931 ústav poskytoval i hudební vzdělání. Dnes škola vzdělává své žáky v oborech hudba, zpěv, kulturní činnost a ladění klavírů. Podle oboru pak studenti získávají střední vzdělání, úplné střední vzdělání s maturitou nebo absolutorium.

Za uplynulých 100 let prošla škola velkými organizačními změnami – měnilo se personální obsazení i samotná vzdělávací koncepce. Za toto období vznikl velmi promyšlený a stále se zdokonalující systém hudebního vzdělávání mládeže s vadami zraku. Hlavním cílem školy je vychovávat hudebníky, hlavně schopné pedagogy a také ladiče pian. Neméně důležité je jejich začlenění do běžného společenského života a rovnoprávné postavení mezi zdravými jedinci.

Ještě v 90. letech byla při Konzervatoři Jana Deyla základní škola, v rámci níž se žáci připravovali v oblasti hudby k budoucímu studiu na konzervatoři (intenzivní studium nástrojové hry, eventuálně zpěvu) – fungoval zde 7., 8., a 9. ročník. Základní škola nesla název Speciální základní škola při konzervatoři pro zrakově postiženou mládež. Od září 1991 bylo ve třídách ZŠ nejvýše pět žáků – z důvodu přijímání dalších žáků po dokončení základní školy. Poslední ročník ZŠ skončil v roce 2001.

Ladičská škola od roku 1994 poskytuje dvoustupňové studium. V průběhu pěti let žáci nabudou střední odborné vzdělání (výuční list) a úplné střední odborné vzdělání (maturita). Před nedávnem byla Ladičská škola přejmenována na střední školu. Koncepce výuky zůstala stejná a žáci zakončují své studium maturitní zkouškou.

„Nynější podoba školy je značně odlišná v porovnání se začátky konzervatoře. Konzervatoř nabízí studium v oborech hudba, zpěv a ladění klavíru. V oboru hudba se vyučuje hra na klavír, varhany, akordeon, kytaru, smyčcové a dechové nástroje. Významnou oblastí vhodného uplatnění absolventů je práce učitelů hudby. Aby v této profesi našli snadněji uplatnění, učí se každý student na dva hudební nástroje (případně

jeden hudební nástroj v kombinaci se zpěvem – dnes už ale není povinné) a kromě toho všichni navíc procházejí výukou hry na klavír. Studijní program zahrnuje kromě individuální nástrojové výuky i předměty všeobecně vzdělávací, hudebně teoretické a didaktické. Řada těchto předmětů se vyučuje v malých skupinách odvozených od povahy předmětu. V oboru ladění klavíru se kromě všeobecně vzdělávacích a hudebně teoretických předmětů vyučují odborné teoretické i odborné dílenské předměty. Studenti všech oborů mohou podle potřeby navštěvovat předměty speciální přípravy, např. bodový notopis, práci s kompenzační technikou, prostorovou orientaci, pódiový projev aj."⁵

Na podzim loňského roku byl školní koncertní sál přejmenován na Drtinův sál – podle jednoho ze zakladatelů Deylova ústavu – PhDr. Jana Drtiny, který zde působil úctyhodných třicet čtyři let jako ředitel.

2.2.3.2 Středoškolské vzdělávání se zaměřením na hudbu a možnosti navazujícího vysokoškolského studia

Pokud se jedinec rozhodne vydat na profesní dráhu učitele hudby, je pro něj ideální volbou studium na konzervatoři Jana Deyla pro zrakově postižené, která je jedinou školou svého typu v Evropě. Pokud na této škole absolvuje celé studium⁶, po absolventské zkoušce je aprobován vyučovat na základní umělecké škole, jelikož dvouletá pomaturitní příprava v sobě nese praxe a také pedagogické minimum.

Konzervatoř Jana Deyla není jedinou možností pro studenty, kteří se chtějí navzdory svému postižení věnovat studiu hudby. V ČR existuje velké množství konzervatoří, na kterých je možnost studia prostřednictvím integrace (např. Konzervatoř v Pardubicích nebo Janáčkova konzervatoř Ostravě) a není výjimkou - např. pro ty, kteří již pedagogickou praxi vykonávají a chtějí si dodělat potřebnou aprobaci - studovat hudební obor na konzervatoři v rámci individuálního studijního plánu dálkově (např. Konzervatoř v Olomouci).

Dalším krokem v profesní přípravě může být další studium na vysoké škole. V případě zájmu o hudbu se možnosti naskýtají v podobě studia na pedagogických

⁵ www.kjd.cz/about

⁶ šestileté studium celkově: čtyři roky do maturitní zkoušky, dále dvouletá pedagogická nastavba zakončená absolventskou zkouškou

fakultách, ale také na filozofické fakultě, kde je možné studovat teoretický obor s názvem Hudební věda. Dnes už také není neobvyklé, aby studenti se zrakovým handicapem nemohli studovat na vysokých školách zaměřených na profesi aktivního hudebníka. Studovat je možné na hudebních akademiích v Praze (AMU), v Brně (JAMU), v Ostravě (Múzičká škola – ta se zabývá v převážné míře handicapovanými studenty).

V rámci vysokoškolského studie se *„učitel hudební výchovy připravuje na výkon svého povolání nejčastěji na pedagogických fakultách univerzit. Ať se chystá později působit na první stupni ZŠ či na střední nebo základní umělecké škole, budou v učebním plánu vždy zařazeny kurzy hry na nástroj, zahrnující většinou i doprovod písní, lekce hlasové výchovy a zpěvu, dále kurzy intonace a základů dirigování; v teoretické části pak předměty hudební gramatiky jako elementární nauka, harmonie, kontrapunkt a hudební formy. Následují pravidla hudební historiografie; při vzdělávání budoucího pedagoga je nutné i hudebně psychologické zamyšlení: seznámení s pojmy jako talent, hudebnost, hudební paměť, hudební představy a jejich anticipace, a v dnešní době pochopitelně i hudební informatika.“* (Holubec, in Teorie a praxe hudební výchovy, 2009, s. 95)

Jak uvádí Holubec ve Sborníku Teorie a praxe hudební výchovy (2009), učitel předává především svoje vlastní hudební zkušenost a v podstatě ani nezáleží, jakou formou je získal. Může se jednat o hráčské dovednosti v rámci hraní v kapele, zpívání ve sboru, tanec, dirigování. Zpracovat se také dají zkušenosti z koncertních vystoupení, různých typů zkoušek, domácího muzicírování, hudební výchovy na různých typech škol nebo hraní na kytaru u táborového ohně. Ze všeho nejdůležitější je vědět, jakým způsobem tyto poznatky předat žákům.

2.3 Individuální vzdělávací plán v rámci integrace zrakově postiženého do běžné školy

V případě, že je handicapované dítě (orientujeme se na zrakově postižené jedince) integrováno do běžné školy, je běžnou záležitostí, že je vzděláváno podle individuálního vzdělávacího plánu, který by měl zohlednit jeho možnosti v návaznosti na daný stupeň zrakového postižení. Tento plán je vždy tvořen danému žákovi na míru.

Individuální vzdělávací plán – dále jako „IPV se vypracovává ve spolupráci se SPC, PPP, SVP⁷, výchovným poradcem, školním speciálním pedagogem a zákonným zástupcem žáka, třídním učitelem nebo učitelem vyučovacího předmětu, pro který IPV s ohledem na speciální vzdělávací potřeby žáka upravuje organizaci nebo obsah vzdělávání žáka.“ (Renotiérová, Ludíková, 2006, s. 122)

Při tvoření IPV je nutné přihlídnout vždy ke konkrétnímu žákovi. Jedná se nejen o specifické schopnosti jedince, ale také o typ a stupeň zrakového postižení. Jak uvádí Renotiérová (Renotiérová, Ludíková, 2004), každé zrakové postižení má svá specifika a znaky, které mohou ovlivnit vývoj jedince, ale také celý jeho život, zasahují tedy mnohdy i do psychiky. Následkem nedostatků zrakových podnětů může vzniknout sensorická deprivace, která negativně ovlivňuje rozvoj poznávacího procesu. To je jeden z řady důvodů, proč jsou třeba tyflopedická opatření. Jak již vyplývá z předchozího textu, základem je tedy volit individuální přístup.

„Žáci se zrakovým postižením mají právo být vzděláváni podle individuálního vzdělávacího plánu a za pomoci asistenta pedagoga. Škola, jejímiž žáky jsou také děti se zrakovým postižením, by měla zabezpečovat techniko-materiální pomůcky, zpravidla dochází i k úpravám organizace vyučování a žákovi je poskytnut delší časový interval na splnění úkolů. Asistent pedagoga obvykle zabezpečuje přípravy poznámek nebo učebních textů v černotisku, Braillově písmu nebo v auditivní podobě.“ (Blažková, 2014, s. 26)

Dle Blažkové (2014) k práci se zrakově postiženými patří nutně spolupráce. A to nejen spolužáků mezi sebou, ale také s dalšími učiteli, rodiči a speciálním pedagogickým centrem, které je k dispozici pro učitele i pro žáky. Nesmí chybět orientace učitele v žakově osobní dokumentaci, jako je např. zpráva od oftalmologa a pediatra, případně psychologa nebo neurologa. Žakova osobní složka může také obsahovat osobní nebo rodinnou anamnézu.

Při zvažování integrace do běžné školy není možné opomenout informovanost rodičů. Tento způsob vzdělávání se dotýká celé rodiny, nejen integrovaného jedince. Dle Květoňové-Švecové (2000) je důležité rodiče poučit o nárocích, které integrace bude klást na jejich zrakově postiženého potomka a na ně samotné. Při integraci je nezbytná spolupráce nejen se školou, ale také se speciálním pedagogickým centrem, kvůli vytvoření adekvátních podmínek doma pro školní přípravu, stejně tak kvůli výběru vhodných

⁷ PPP = pedagogicko-psychologická poradna; SPC = speciálně pedagogické centrum, SVP = středisko výchovné péče

volnočasových aktivit, sociálnímu kontaktu s vrstevníky a zajištění dopravy do školy a ze školy (někdy je nutná asistence). Je zřejmé, že integrace je náročná pro všechny zúčastněné - pro žáka samotného, jeho rodiče, ale také pro učitele. Jako jeden z prointegračních argumentů však zůstává možný pobyt dítěte na internátě speciální školy, proto je pro rodiče mnohdy snazší dítě umístit v rámci integrace do školy poblíž bydliště.

Kromě rodičů je dobré o specifičnosti vzdělávání v rámci integrace spravit také žáka/studenta, kterého se daná problematika týká. Jedince *„je třeba vždy velmi zodpovědně připravit na všechny podmínky, a to nejen po stránce materiální, ale zejména metodické, aby se dosáhlo maximálního možného rozvoje osobnosti žáka se zrakovým postižením, s důrazem na jeho adekvátní pracovní i společenské uplatnění v dalším období života. Žádoucího výsledku je možné dosáhnout pouze za účinné spolupráce samotného dítěte, rodičů, pedagogů a poradenských pracovníků.“* (Müller, 2001, s. 144)

Jak říká Keblová (2001), výhoda integrace spočívá ve vzdělávání a výchově handicapovaných a zdravých jedinců dohromady v běžných školách. V rámci předpokladu, že se dítě běžně stýká od dětského věku se zdravými vrstevníky, je pak usnadněno další začleňování v dospělosti. To se týká dalších studií, ale také začlenění do pracovního kolektivu. V případě integrace zrakově postiženého do běžné školy je dobré třídní kolektiv na příchod takového žáka připravit. Čím vřelejší bude jeho přijetí, tím rychleji a lépe se žák do třídního kolektivu začlení. Navíc může být obohacení o nové zkušenosti v tomto směru vzájemné. Žáci/studenti pak nahlízejí na handicapované jinak a učí se vzájemnému respektu a toleranci, nemluvě o tom, že v rámci praxe odpadá řada stigmatizujících výroků a stereotypů – názor je pak tvořen na základě vlastních zkušeností.

Názory na integraci se velmi liší. Kromě kladů můžeme v tomto způsobu vzdělávání nalézt i zápory. Hlavním cílem je zajistit přijetí mezi ostatní spolužáky (vrstevníky) a také dobré studijní výsledky. Květoňová-Švecová (2000) se k integraci zrakově postižených do běžných škol vyjadřuje následovně. V odborných publikacích je možné najít odpůrce i zastánce tohoto způsobu vzdělávání. Je však jasné, že je to jedna z forem vzdělávání zrakově postižených, která je obohacující v rovině sociální, etické i psychologické.

Při integraci musí být vždy zohledněny schopnosti konkrétního žáka/studenta, protože ne každý je schopen vzdělávání v běžné škole zvládnout. Mnohdy se rodiče bojí stigmatizace, a proto dítě raději umístí v běžné škole a neberou na něj ohledy. Otázkou

však zůstává, zda to, co je dobré pro společenskou prestiž rodičů, je také dobré pro handicapované dítě.

Hudební vzdělávání v rámci integrace může být zastoupeno studiem na Základní umělecké škole (ZUŠ). V tomto případě je nutné tuto skutečnost projednat s vedením školy a s pedagogem, který se handicapovaného jedince ujme. Vypracování individuálního vzdělávacího plánu je samozřejmostí. Nebývá výjimkou, že na tomto typu školy působí i speciální pedagogové.⁸

2.4 Momentální situace ve vzdělávání zrakově postižených dětí

V oblasti vzdělávání zrakově postižených jedinců máme dnes poměrně velké spektrum možností. Existují speciální školy, které jsou pro vzdělávání takto handicapovaných jedinců uzpůsobeny, ale také nesmí být opomenuta možnost integrace.

„V současnosti u nás mají děti, žáci a studenti s postižením zraku možnost vzdělávat se jak v běžných školách (mateřských, základních, středních), tak ve speciálních školách zaměřených na vzdělávání zrakově postižených dětí, žáků a studentů; podle Vyhlášky MŠMT ČR č. 73/2005 Sb. jsou to: mateřská škola pro zrakově postižené, základní škola pro zrakově postižené, střední škola pro zrakově postižené (střední odborné učiliště pro zrakově postižené, odborné učiliště pro zrakově postižené, praktická škola pro zrakově postižené, gymnázium pro zrakově postižené, střední odborná škola pro zrakově postižené) a konzervatoř pro zrakově postižené.“ (Slowík, 2007, s. 64) Kromě této vyhlášky se podmínkami pro vzdělávání takto handicapovaných jedinců zabývá také zákon č. 82/2015 Sb., kterým se mění zákon 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů.

„Učební plány a osnovy vycházejí z příslušných dokumentů odpovídajících typů tzv. běžných škol, kdy dle stupně zrakového postižení jsou drobné modifikace a úpravy, které ale výrazně nemění pojetí a poskytují tak absolventům stejně hodnotné vzdělávání, jaké by získali na ostatních školách daného typu. Zmíněné odlišnosti jsou např. v tom, že některé partie učiva jsou vyučovány spíše informativně, ale naopak jiné, které jsou klíčové pro život osoby se zrakovým postižením, jsou probírány podrobněji, což se např. projevuje na

⁸ Autorka vychází ze zkušeností na ZUŠ Jana Hanuše, Praha 6

základní škole v oblasti hudební výchovy, kdy žáci se zrakovým postižením mohou mít zařazen předmět individuální hra na hudební nástroj. Výraznější odlišnosti než v samotném obsahu se objevují v metodických postupech a organizačních formách, které se liší s ohledem na stupeň zrakového postižení.” (Renotiérová, Ludíková, 2004, s. 203)

Dle Jesenského (in Novotná, Kremličková, 1997) je nutné při vzdělávání zrakově handicapovaných komplexní pojetí, kde jsou nezbytnými složkami informace, samostatnost a společenské uplatnění. Dále nesmí být opomenuta spolupráce zrakově postiženého žáka s rodinou, učiteli a ostatními odborníky, kteří se na tuto problematiku specializují - např. odborníci ze sféry školství, zdravotnictví nebo instituce zabývající se poradenstvím a neziskové organizace.

Jak se zmiňuje Pipeková (2010), možnosti vzdělávání a nabídka středních škol pro zrakově postižené je poměrně široká, ale problematické je uplatnění absolventů na trhu práce. Řešení se nabízí v užší spolupráci těchto škol s potenciálními zaměstnavateli.

Není výjimkou, že se zrakové postižení vyskytuje dohromady s dalším handicapem, jako jsou například sluchové, mentální nebo tělesná postižení. Vzdělávání je pak problematičtější a ve většině případů je vyloučena možnost integrace, zejména v případě kombinace s mentální vadou.

2.5 Specifika vzdělávání dětí se zrakovým postižením

Vzdělávání zrakově postižených má svá specifika. Ohled musí být brán na rozsah zrakového postižení a na schopnosti konkrétního jedince. K tomu se váží také metody, které jsou při vzdělávání zrakově postižených používány – např. reedukace. Pokud není možné posilovat zrak reedukační metodou, jsou využívány kompenzační pomůcky. Dodržování zásad zrakové hygieny je však samozřejmostí. Pojmům reedukace, kompenzace a zraková hygiena bude věnován prostor v dalších podkapitolách teoretické části. Kromě těchto postupů při vzdělávání je nutné věnovat se i vedení k soběstačnosti a samostatnosti – tedy zvládání sebeobsluhy.

„Cílem rozvoje, výchovy a vzdělávání zrakově handicapovaných dětí (i dospělých) je odstraňovat informační ztráty, komplikace v prostorové orientaci a bezpečnosti pohybu, rozvíjet jejich samostatnost v osobním životě i při vystupování na veřejnosti. V oblasti

školního vzdělávání je obecným cílem poskytnout zrakově handicapovanému dítěti takovou úroveň rozvoje jeho individuálních předpokladů v oblasti tělesné, duševní a sociální, aby je mohl postupně obohacovat, užívat ve svém osobním životě, pracovních aktivitách i ve společnosti. Je velmi obtížné striktně oddělovat jednotlivé oblasti rozvoje, protože může docházet k jejich vzájemnému prolínání, doplňování a souběžnému uplatňování." (Novotná, Kremlíčková, 1997, s. 90)

Jak již bylo řečeno, je nutné ke zrakově postiženým přistupovat individuálně. Podporovat je v rozvoji a snažit se kompenzovat chybějící/nedostačující zrakovou funkci. Jak uvádí Monatová (2007), je kromě dodržování zásady individuálního přístupu, nesmírně důležité respektování specifík jedince. Je dobré pracovat s těmi schopnostmi, funkcemi atd., které byly zachovány nebo nadprůměrně vyvinuty. U speciálně pedagogického působení je stěžejní orientovat se na narušenou oblast, na společenské vlivy a psychiku handicapovaného.

Při práci s dětmi se zrakovým postižením, jak tvrdí Keblová (1999), je důležité mít stále na paměti, že je diametrální rozdíl mezi zrakovým a hmatovým vnímáním. Zrakem je možné vnímat předměty jako celek a pak je zkoumat. Jedná se tedy o proces poznávání od celku k detailům. S hmatem je to odlišné, postupuje se v podstatě od detailu k celku. Proto je tak náročná orientace v prostoru, jelikož jedinec o hmatovém (haptickém) prostoru⁹ získává představu velice pomalu v porovnání se zrakovým vnímáním. U jedinců, kteří mají diagnózu zbytky zraku, je možné využít zrak (i když nedokonale) nebo také hmat – záleží na stupni zrakového postižení, vlastnostech zkoumaného předmětu/jevu/prostoru. Zrakové vjemy, které jsou nedokonalé, jsou doplněny sluchovým a hmatovým vnímáním.

Co se týče vyučování ve škole: *„při edukaci se má dětem, žákům a studentům se zrakovým postižením dostat adekvátních podpůrných opatření, čímž se rozumí zejména využívání speciálních metod, postupů, forem a prostředků vzdělávání, což v praxi znamená, že mají právo mít k dispozici speciální kompenzační, rehabilitační, učební pomůcky, speciální učebnice a modifikovaný didaktický materiál.“* (Valenta, 2014, s. 98)

Konzultace s odborníky je v tomto případě na místě, dobré je dbát na rady očního lékaře, který doporučí, jak postupovat. Jak dokládá Müller (2001), úkolem učitele při vzdělávacím procesu je na jedné straně zrak chránit a na straně druhé narušené zrakové funkce rozvíjet. Mělo by se vycházet z odborných doporučení oftalmologa a dodržovat

⁹ prostor, kam člověk dosáhne nebo prostor mezi oběma rozpraženými rukama

omezení, která vycházejí ze specifík zrakového handicapu (aktuální stav, prognóza). Nesmírně důležité je dodržování zásad zrakové hygieny.

Postupy ve vzdělávání se oproti práci v běžných školách liší použitím kompenzačních pomůcek (viz níže), ale také využíváním technologií a různými úlevami - v případech, kdy je splnění úkolů nad rámec možností jedince - omezení se v tomto případě týká zrakového handicapu. Ke vzdělání „*napomáhají speciální učební pomůcky, učebnice a texty se zvětšeným písmem, racionální režim využití zraku a zrakový výcvik. Zraková práce těchto dětí je založena na přísné zrakové hygieně, založené především na vyšší světelné intenzitě a využití optických kompenzačních pomůcek, jako jsou např. různé druhy lup.*” (Pipeková, 2010, s. 257)

Dle publikace Kapitoly ze speciální pedagogiky pro učitele (Novotná, Kremličková, 1997) je nutné věnovat u slabozrakých jedinců a dětí se zbytky zraku pozornost edukaci a reedukaci zraku, zatímco u nevidomých a ostatních, co nespádají do uvedených kategorií, je nutné využít metodu kompenzace. Nedílnou součástí výuky takto postižených jedinců je dodržování hygienických a prostorových požadavků.

2.6 Stručná etiologie a rozdělení zrakových vad

V této části bude nastíněna etiologie (příčina) vzniku zrakových vad a jejich stručná klasifikace. Jelikož je toto téma poměrně široké a zcela jistě přesahuje rámec této bakalářské práce, bude zmíněno pouze okrajově. Dané informace však budou potřebné jako teoretická základna k empirické části, kde se v rámci výzkumu budou objevovat pojmy z tyflopédie.

„Zrak je považován za jeden z nejdůležitějších smyslů člověka, jehož prostřednictvím získáváme 80-90% informací z okolního světa. Zrakové postižení narušuje kognitivní funkce, orientaci člověka v prostoru a samotný pohyb, jedinec není schopen v plném rozsahu vnímat a následně si představovat předměty a jevy s relativní či úplnou přesností a dochází k tzv. informačnímu deficitu.“ (Blažková, 2014, s. 22)

Z etiologického hlediska je možné zrakové vady dělit dle kritéria doby vzniku na vrozené a získané. „*Doba vzniku je důležitá pro subjektivní zpracování zátěže, kterou zrakově postižení prochází. Později získaná vada působí jako trauma, lidé vnímají situaci jako změnu k horší variantě. Tato varianta je pak subjektivně větší zátěží než vrozený*

handicap, který pro dítě samotné žádnou určitou ztrátu neznamena. Vrozená vada je naopak větší zátěží pro psychický vývoj dítěte, který je v případě těžké zrakové vady určitým způsobem odlišný než u zdravého dítěte.” (Pipeková, 2010, s. 256) Dále je možné se v odborné literatuře setkat s dělením na vady orgánové a funkční. Pokud vada ovlivňuje výkonnost orgánu, jedná se o vadu funkční, pokud zasahuje zrakový orgán, mluvíme o vadě orgánové. Vlivy vzniku vad jsou tradičně rozděleny na prenatální, perinatální a postnatální. Další skupinou jsou vady získané v průběhu života. Velkou roli hraje také dědičnost.

Nejčastěji používaná klasifikace zrakových vad je z oftalmologického hlediska, tedy podle zrakové ostrosti, stupně zrakového postižení. Lidé se zrakovým postižením se dělí na :

- nevidomé
- se zbytky zraku
- slabozraké
- s poruchami binokulárního vidění

Dalším poměrně častým dělením je dle Blažkové (Blažková, 2014) dělení na vady refrakční, okulomotorické (tzv. poruchy binokulárního vidění), poruchy barvocitu a postižení zorného pole.

2.7 Metody při vzdělávání zrakově postižených

Metody, které se využívají při vzdělávání zrakově postižených, mají v jistém ohledu spojitost s metodami, které jsou používány při vzdělávání zdravých jedinců. Některé specifické metody vycházejí z předloh metod, které jsou využívány na běžných školách, pouze jsou modifikovány pro potřeby zrakově postižených. Existují i speciální metody, které jsou používány pouze při edukaci a výchově takto handicapovaných jedinců.

Dle Keblové (2001) je cílem výchovně vzdělávacího procesu všestranný rozvoj osobnosti zrakově postiženého jedince a také jeho zařazení do společnosti. K tomu bylo vytvořeno v rámci speciálně pedagogického působení nespočetné množství metod, které slouží k rozvoji poškozeného smyslu (redukční metody), rozvíjí náhradní smysly (kompenzační metody) a celou osobnost handicapovaného (rehabilitační metody).

Při výchově a vzdělávání postižených se uplatňují nejen speciální metody, ale i modifikovaný obsah vzdělávání při specifických organizačních formách výchovy a při důsledném uplatňování požadavků individuálního přístupu k dítěti. Vychází přitom z poznatků o postižení a z dispozic pro výchovu a vzdělání získaných prostřednictvím speciálně pedagogické diagnostiky.” (Keblová, 2001, s. 47)

Keblová dále ve své publikaci (2001) uvádí rozdělení využívaných pomůcek¹⁰, které využívají podobnou terminologii jako výše zmíněné metody. Kromě dělení na pomůcky kompenzační a reedukační se můžeme setkat s:

- optickými pomůckami - např. brýle, lupové brýle, kontaktní čočky, různé druhy lup
- elektronickými pomůckami - např. televizní lupy, záznamníky, diktafony, počítače s hlasovým výstupem

2.7.1 Kompenzace – rozvoj náhradních smyslů

Cizí slovo kompenzace lze nahradit českým ekvivalentem náhrada – jedná se tedy o náhradu nedostatečně rozvinuté nebo narušené funkce. Proto i v případě zrakově postižených slouží zbylé smysly (tzn. vyjma zraku) jako kompenzace. Kromě využití ostatních funkcí lze také používat různé typy pomůcek, které zrakově handicapovanému pomáhají v běžném životě.

Jak uvádí Renotiérová (Renotiérová, Ludíková, 2004), výchova i vzdělávání zrakově postižených jsou opřeny o zbývající smysly (hmat, sluch, čich, chuť), které slouží jako kompenzační činitele. Tato kompenzace je dále doplňována vyššími kompenzačními činiteli, kam patří např. myšlení, paměť, představy, obrazotvornost a řeč.

Podobné informace jsou podány také v publikaci od Kremlíčkové (1997), kde se autorka zaměřuje, kromě klasické kompenzace, na aktivity, kterými je možné náhradní smysly dále rozvíjet. Tento rozvoj je možné zajistit prostřednictvím zájmových aktivit nejen ve škole, ale také ve volném čase. K tomu je velmi vhodná hudební oblast a činnosti s ní spojené. Nejen zpěv, ale i hra na hudební nástroje, může mít pozitivní vliv na zlepšení orientace ve zvukovém prostoru. K tomu slouží různé typy didaktických hraček/her

¹⁰ Další informací o využívaných pomůckách pro zrakově postižené je možné zjistit v dalších podkapitolách. V tomto případě se jedná o pouhé terminologické nastínění.

a pomůcky s ozvučením. Nemělo by se zapomínat ani na tanec, který kromě hudebního cítění rozvíjí i pohybovou složku.

Keblová (2001) se o kompenzačních metodách vyjadřuje ve své knize následovně. Kompenzační metody se dají definovat jako postupy, které se zaměřují na zdokonalení nepoškozených smyslů. U nevidících a zrakově postižených se jedná hlavně o hmat, sluch a čich. Tyto metody mají specifickou podobu - záleží na tom, jsou-li zapojeny sensorické, pohybové nebo poznávací funkce a také na konkrétním výchovně vzdělávacím cíli (např. psaní, čtení, orientace v prostoru). Poměrně častá je kombinace více smyslů a funkcí, tuto cestu nazýváme multisenzoriální přístup.

Tyto pomůcky jsou pro zrakově postižené jedince nezastupitelné, jak tvrdí Ludíková (Renotiérová, Ludíková, 2004). Prostřednictvím těchto nástrojů je možné kompenzovat zrakový handicap, ale zároveň nesmí být opomenuta korekce případně reedukace zraku. Momentálně je k dispozici velké množství kompenzačních pomůcek, které jsou využívány při práci, v domácnosti, ve volném čase i při studiu. Ve většině případů jsou technicky na vysoké úrovni. Pomůcky jsou děleny dle využitelnosti a také podle stupně zrakového postižení či typu činnosti, při které jsou užívány. Dalším kritériem pro dělení těchto pomůcek je využitelnost smyslů. Dělí se pak na haptické, optické, akustické, atd.

Kompenzační funkci má především sluch, jak uvádí Vágnerová (2005). Je samozřejmé, že zrakově postižení jedinci (především nevidomí a slabozrací) se na sluchové vnímání musí spoléhat v daleko větší míře než vidící, a proto je tento smysl lépe rozvinut. Nejedná se o vrozenou dispozici, ale důsledek tréninku, učení a potřebu využívat sluch při orientaci v prostředí. Podobně také dochází k rozvoji dalšího smyslu - hmatu. Tento smysl ale neposkytuje stejnou míru informací jako již zmíněný sluch, protože je kvalitativně odlišný. Za normálních okolností se u zdravého jedince hmat příliš nerozvíjí, ale v případě těžšího zrakového postižení je nutné jej systematicky zdokonalovat.

Co se týče dostupnosti kompenzačních pomůcek, mají zrakově postižení možnost žádat o nejrůznější typy finančních příspěvků, ale většina těchto pomůcek je zcela zdarma. Nutno podotknout, že tyto pomůcky jsou ve většině případů opravdu drahé. (Renotiérová, Ludíková, 2004)

Kompenzační pomůcky jsou hojně využívány taky díky rozmáhající se integraci.
„V souvislosti s integračními trendy ve vzdělávání se problematika speciálních pomůcek dostává do popředí zájmu speciálního i základního školství. Úspěšné zařazení zrakově

postižených žáků do kolektivů zdravých vrstevníků v běžných školách předpokládá totiž zajištění analogických podmínek, jaké by jim byly poskytovány ve speciálních školách. Jednou z nich je materiální vybavení speciálními pomůckami.“ (Keblová, 1995, s. 3) Pokud jsou tyto pomůcky k dispozici, je možné znatelně smazat rozdíly při vzdělávání, protože je např. možné opatřit materiály v digitální podobě.

2.7.1.1 Typy kompenzačních pomůcek

Zrakově postižení lidé mají k dispozici poměrně velké množství pomůcek, které zlepšují zrakové vnímání (např. brýle, lupy) nebo umožňují zrakově postiženému člověku lépe a ve větší míře využívat již zmíněné kompenzační smysly. (Blažková, 2014) Kompenzační pomůcky se tradičně dělí na optické a neoptické. Mezi optické spadají například lupy, brýle, kontaktní čočky a dalekohledové systémy.

Do skupiny neoptických kompenzačních pomůcek spadá jas a kontrast, osvětlení, různé typy filtrů, zvětšený text, barevné rozhraní (je možno zařadit pod barevný kontrast), rámečky a podložky sloužící ke čtení a sklápěcí pracovní desky.¹¹

Uvedené rozdělení kompenzačních pomůcek svým způsobem reflektuje také Blažková. „*Kompenzační pomůcky pro zrakově postižené můžeme rozdělit do několika skupin, např. na optické pomůcky, mezi které patří binokulární nebo příložené lupy pro slabozraké, optoelektrické pomůcky (kamerové a zvětšovací televizní lupy), zejména v poslední době používané počítače s využitím buď speciálního hardwaru (digitální zvětšovací lupy, elektronické zápisníky, počítače s braillovým řádkem, speciální tiskárny) nebo využitím speciálního softwaru (hlasové výstupy, programy pro zpracování tištěného textu.*“ (Blažková, 2014, s. 25)

Tyto pomůcky mají široké využití nejen ve vzdělávacím procesu, ale také v běžném životě. Lze je využít také při studiu hudby nebo hudební produkci. Renotiérová (Renotiérová, Ludíková, 2004) uvádí, že v rámci výchovně-vzdělávacího procesu na všech stupních a typech škol, které mohou zrakově postižení lidé navštěvovat, je nutné použití kompenzačních pomůcek. Tyto pomůcky se liší nejen podle uplatnitelnosti na jednotlivé

¹¹ Typy kompenzačních pomůcek byly převzaty ze sborníku Využití speciálních optických pomůcek ve výuce a příjmu informací u žáků se zrakovým postižením.

činnosti a předměty, ale také podle stupně zrakového postižení. Bez tyflotechniky¹² není práce se zrakově postiženými v dnešní době možná. Nezáleží na tom, zda se jedná o jedince slabozraké, s poruchou binokulárního vidění, se zbytky zraku nebo nevidomého.

Moderní výpočetní technika je v dnešní době opravdu vyspělá. Internet je nedílnou součástí života a jinak to není ani u lidí se zrakovým postižením. Pro snazší orientaci na webu je ideální používat „tzv. *Bezbariérových Blind Friendly Web stránek – např. kontrast barev, grafické rozvržení vlastnosti textu, textové alternativy pro grafické objekty apod. Respektování těchto pravidel pak umožňuje zrakově handicapovaným uživatelům lepší orientaci na internetových stránkách a současně jim při prohlížení takto vytvořených webů správně fungují i speciální kompenzační technologie (hlasový výstup, braillovský řádek).*“ (Slowík, 2007, s. 65)

Z moderní techniky lze využít například speciální počítačový software s hlasovým výstupem, skenery a v neposlední řadě také mobilní telefon s hlasovým výstupem. Dostupnost výukových materiálů, které jsou k dispozici pouze v černotiskové verzi, je možné vyřešit prostřednictvím skenerů a následnou digitalizací vybraných textů. Tím je usnadněno studovat i dříve nedostupné materiály. Bohužel není možné digitalizaci využít na převedení klasického notopisu do hlasového výstupu nebo Braillova písma.

Výběr pomůcek závisí na mnoha faktorech. Nejdůležitější je ale individuální posouzení a potřeby jedince v kombinaci s rozsahem zrakového postižení. Dále musí být zohledněn například typ školy, která je studována, dále možnosti školy samotné – např. technické zázemí školy.

2.7.1.2 Braillovo písmo a notopis

Vzhledem k omezení zrakové percepce je pro těžce slabozraké a nevidomé nemožné, aby na rozdíl od zdravých jedinců četli klasický tištěný text. Jako náhrada slouží bodové písmo, tzv. Braillovo písmo. Tento dodnes nepřekonaný systém, vytvořil v 19. století nevidomý Francouz Louis Braille. Jedná se o kombinaci vytlačených bodů v šestibodové struktuře, která je rozdělena na dva vertikální sloupce po třech bodech.

¹² Jedná se souhrnný název kompenzačních pomůcek pro zrakově postižené.

V tomto písmu je možné zapsat jakoukoliv abecedu, interpunkci, ale také například matematické nebo fyzikální vzorce nebo hudební party. (Blažková, 2014)

Velmi důležitá je komplexní gramotnost zrakově postiženého jedince. V rámci edukace na základní škole se děti s těžší zrakovou vadou učí používat tzv. Braillova písma. Jedná se o „speciální systém šesti bodů, které jsou reliéfně raženy do papíru. Vynecháním jednoho až pěti bodů poskytuje toto schéma 63 možných bodových kombinací, umožňujících záznam písmen (hlásek), interpunkčních znamének a číslic. Písmo čtou nevidomí konečky prstů (hmatem).“ (Keblová, 1999, s. 15)

Kromě této metody je možné využívat výpočetní techniku s hlasovým výstupem, popřípadě tzv. Braillovský řádek, který vyobrazuje v bodovém písmu to, co je viditelné na počítačovém monitoru.

V této části práce nesmí být opomenuto, že v bodovém písmu lze také zapisovat notaci. Systém zapisování bodového notopisu je poměrně složitou záležitostí a vyžaduje nejen velmi dobrou základní znalost bodového písma, ale zároveň hudební teorie, jelikož se systém zápisu notace oproti klasické verzi pro vidící jedince značně liší.

„Bodový notopis převádí grafickou podobu běžné notace do textové formy. Píše se tedy do řádků jako běžný text. Notopis využívá všechny znaky Braillova písma, jejich hudební význam je však zcela jiný. Protože prvků notopisu je mnohem více než 64 možných kombinací šesti bodů, musí mít většina znaků několik významů. Jejich smysl se mění podle souvislostí, ve kterých se vyskytují. Znaky jsou užívány jednak samostatně, jednak v ustálených kombinacích.“ (Jelínek, 2010, s. 69)

Braillovské písmo i notopis je nutné číst oběma rukama, některé prsty sledují text a jiné hlídají řádek.

Pro ilustraci je v přílohách na konci bakalářské práce tabulka s bodovým písmem vyobrazena. Bodový notopis však zařazen není, protože jeho grafická podoba je na pohled identická s klasickými abecedními a jinými znaky.

2.7.2 Reedukace – posílení postižených funkcí

Pojem reedukační metody si můžeme vyložit jako postupy zaměřené na nápravu nebo rozvoj poškozeného orgánu nebo funkce. Jedná se o různé korekční pomůcky na technické bázi (např. korekce zrakové vady prostřednictvím brýlí nebo lupy). Pokud se budeme reedukací zabývat obecněji, je možné tento pojem uchopit jako činnosti zaměřené na rozvoj osobnosti, to znamená návyky, postoje a sociální chování, které pomáhají zrakově postiženému se lépe začlenit do společnosti. (Keblová, 2001)

Definice reedukace zní dle metodického portálu RVP následovně: „*Reedukace ve své podstatě znamená převýchovu, znovu obnovenou výchovu. Označujeme tímto pojmem soubory speciálně pedagogických postupů, metod práce zaměřených na rozvoj porušených nebo nevyvinutých funkcí. Příležitější název by byl spíše reedukace porušených funkcí potřebných pro čtení, psaní a počítání nebo reedukace percepčně motorických funkcí. Reedukační proces tedy znamená postupný rozvoj, zlepšování úrovně porušených nebo nevyvinutých funkcí potřebných pro čtení, psaní, počítání (např. rozvoj porušených funkcí zrakového vnímání).*”¹³

Tyto metody lze využívat pouze u jedinců, kteří nemají diagnózu praktické nebo úplné slepoty. Nejčastěji jsou využívány u zrakově postižených, kteří mají vadu zraku týkající se binokulárního vidění. Květoňová (2000) uvádí ve své publikaci zásady reedukace:

- zintenzivnění vstupního signálu za pomoci vnímání barev
- postup od jednoduchých tvarů ke složitějším
- nácvik zrakové ostrosti
- rozvoj hmatové činnosti ve smyslu koordinace oko - ruka

2.7.3 Zraková hygiena

Zraková hygiena je pro jedince s tímto handicapem velmi důležitá. Tímto můžeme zamezit zrakové únavě, ale také zhoršování některých zrakových vad a v neposlední řadě tímto způsobem jedinci usnadnit i studium nebo práci.

¹³http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogický_lexikon/R/Reedukace_SPU_specifických_poruch_učen%C3%AD

Dle Slowíka (2004) je nutné při vzdělávání zrakově postižených v rámci zrakové hygieny dodržovat tyto zásady:

- dostatek světla (při vzdělávání slabozrakých)
- přiměřená pokojová teplota (kvůli využívání hmatu)
- omezení hluku (potřebné pro sluchové vnímání a orientaci)
- vhodná úprava prostoru (aby byl zaručen bezpečný pohyb a také snadná orientace)

Ludíková ještě k tomuto výčtu dodává (Renotiérová, Ludíková, 2004), že nesmí být opomenuto dodržování časové limitace práce do blízka, vyšší světelná intenzita, vyhovující velikost písma, zamezení oslnění, možnost úhlu nastavení pracovní desky při používání speciálních lavic a využívání individuální, ale i doplňkové optiky.

„Při práci se slabozrakým žákem je nutné důsledně dodržovat zásady zrakové hygieny, která provází veškeré aktivity, jež jsou vykonávány pod zrakovou kontrolou. Obecně platná pravidla zrakové hygieny musí pedagog vždy individuálně modifikovat s přihlédnutím ke konkrétnímu postižení daného žáka. Mezi základní pravidla patří dodržování časové limitace práce do blízka, vyšší světelná intenzita, optimální velikost písma, zamezení oslnění žáka, zajištění kontrastnosti demonstrovaných objektů, možnost nastavení úhlu pracovní desky, využívání individuální a doplňkové optiky, ale i řada dalších opatření.“ (Renotiérová, Ludíková, 2004, s. 203)

Keblová (2001) říká, že velmi důležité je pro zrakově postiženého vhodné prostředí. Nemělo by být opomenuto osvětlení, kontrast, barva, vzdálenost a čas. Okolí, v tomto případě rodina, učitelé, ale i sám zrakově postižený, by měli vědět, jak prostředí vhodně přizpůsobit. Na zřetel by měla být brána i aktivita, kterou bude dítě vykonávat - např. hra, učení ad. Samotné dítě by mělo brát v potaz své potřeby a tomu úpravu prostředí podřídit, což mnohdy může pomoci lepšímu využití zraku.

2.8 Uplatnění zrakově postiženého člověka v oblasti hudebního vzdělávání

Pracovní uplatnění zrakově postiženého jedince je vzhledem k handicapu složitější, proto je důležité se na tuto otázku zaměřit už v útlém věku při výběru zájmových aktivit. Jednou z možností profesního uplatnění je pak věnovat se hudbě – a to nejen její produkci ve formě skladby nebo nástrojové hry (zpěvu), ale např. jako učitel. To také potvrzuje ve své publikaci Jelínek, který se o uplatnění zrakově postižených vyjadřuje následovně:

„Oborem, který jim nabízí téměř neomezené možnosti zábavy i uplatnění, je hudba. Proto se na hudební umění už tradičně orientuje větší procento dětí se zrakovým postižením, než je v populaci běžné. Je tedy žádoucí, aby každé dítě, které projevuje o hudbu zájem, dostalo příležitost se v tomto oboru vzdělávat.“ (Jelínek, 2010, s. 21)

Dle Hamadové (in Vítková, 2004) je hudební vnímání zrakově postižených receptivní formou výhodné. Tito lidé si tříbí sluchové dispozice, které pak mohou uplatnit například při hře na hudební nástroj. Hudební sluch by měl být trénován. Ideální je k této činnosti poslech hudebních děl. Co se týče vlastní hudební produkce, je dobré si vyzkoušet hru na různé hudební nástroje, některé by se ale měly konzultovat s očním lékařem – např. hoboj nebo žesťové nástroje.

Dále je nutné zmínit, že zrakově postižení muzikanti/učitelé musí své schopnosti prokazovat daleko častěji, protože z výkonů, které podávají, musí být zřejmé, že se po profesní stránce vyrovnají svým nehandicapovaným kolegům.

V rámci socializace a uplatnitelnosti se profese učitele hudby jeví jako jedno z možných východisek profesního uplatnění.

2.8.1 Hudební vzdělávání zrakově postiženého dítěte

Vzdělávání zrakově postiženého jedince vyžaduje notnou dávku trpělivosti a mnohdy také více času, než je tomu u dětí/studentů bez tohoto handicapu. Velmi důležitá je motivace, jelikož zvládnutí hry na nástroj je samo o sobě poměrně náročné, a to i pro naprosto zdravého člověka. Motivací mohou být vrstevníci, kteří mají podobný zájem, ale také třeba zapálený učitel. Dále nesmí být opomenut vliv nejbližšího okolí jedince a vliv rodiny.

Rozvoj estetického vnímání se týká hudby. *„Hudební výchova má pro děti s vadami zraku význam kompenzační, neboť napomáhá rozvíjet sluch. Důležité je učit dítě orientovat se ve „zvukovém chaosu“ dnešního světa masmédií. Oblast rozvoje hudebnosti je zaměřena na nápodobu sluchových podnětů – zvuků z přírody, rozlišování hudebních a nehudebních zvuků, poslouchání a reprodukci jednotlivých písní, rytmizaci. Oblast hudebně pohybová je zaměřena na rozvoj přirozených pohybů.“ (Vítková, 2004, s. 255)*

Pro hudební vzdělávání jsou velmi důležité dispozice. V podstatě se jedná hlavně o dobrý hudební sluch. Pokud máme k dispozici dítě, které je hudebně nadané, práce nekončí pouze rozvojem hudebního sluchu a rytmického cítění, ale je nutné pracovat i na ostatních aktivních složkách hudební činnosti, jež jsou důležité pro hru na hudební nástroj. (Jelínek, 2010)

Hudební vývoj žáka se zrakovým postižením je pomalejší, jak konstatuje Jelínek (2010). Proto není vhodné srovnávat výkony zrakově postiženého dítěte a dítěte bez handicapu. V tomto ohledu není důležitá rychlost nábviku určitých dovedností při hře, ale spíše kvalita a jistota jejich zvládnutí. Nesmí být opomenut ani vzájemný kladný vztah mezi žákem a učitelem, který by měl být postaven na důvěře. V případě obtíží je důležité konzultovat práci se zrakově postiženými a nevidomými žáky s někým, kdo má v této oblasti zkušenosti a může srovnat výsledky našeho pedagogického působení s výsledky jiných žáků s podobným handicapem.

Stolleová (2009) v příspěvku ve sborníku *Teorie a praxe hudební výchovy* zmiňuje důležitost hudební výchovy při vzdělání. Práce s hudební abecedou podporuje rozvoj hudebního myšlení, což se také odráží ve zvládnutí dalších školních předmětů. Hra na nástroj zase upevňuje trvalé pracovní návyky a má pozitivní vliv na soustředěnost. Navíc jedinci, kteří se věnují hudbě, bývají díky cvičení trpělivější, kreativnější a také cílevědomější. Není nutné se hudbě věnovat na profesionální úrovni, ale i tak obohatí život.

2.8.2 Výběr hudebního nástroje

Při výběru nástroje, na který bude zrakově postižený jedinec hrát, je důležité brát na zřetel několik faktorů – např. hudební sluch, fyzickou zdatnost a proporce, typ zrakové vady (kvůli nitroočnímu tlaku) a v neposlední řadě zájem jedince o daný hudební nástroj. V případě, že má zrakově postižený žák zájem hrát na hudební nástroj, měl by učitel zvážit několik faktorů, jak uvádí Jelínek (2010). Kromě fyzických dispozic je důležité brát v potaz manuální zručnost a schopnost orientace, podle toho je pak možné vybírat. Pokud je žák méně manuálně zručný, nejsou pro něj například vhodné smyčcové nástroje nebo

klavír. V případě vyššího nitroočního tlaku zase není možné hrát na některé dechové nástroje.

„Na otázku, kdy začít s výukou hry na hudební nástroj, nelze už tak jednoznačně odpovědět, protože záleží především na tom, o jaký nástroj se jedná, a také na vyspělosti dotyčného dítěte. Tento problém nejlépe vyřešíme po konzultaci se zkušeným hudebním pedagogem daného oboru. Výuka dítěte předškolního věku by vždy měla vycházet z jeho vlastního přání hrát na hudební nástroj a z celkové orientace tímto směrem.“ (Jelínek, 2010, s. 24)

Studium hry na hudební nástroje je pro zrakově postižené náročnější a také mnohdy delší než u zdravých jedinců. To vše je způsobeno tím, že nevidomí a těžce slabozrací se musí veškeré skladby učit z paměti. Řešení se nabízí ve formě zápisu not do Braillova notopisu, jeho zvládnutí však vyžaduje čas a notnou dávku trpělivosti.

2.8.3 Zvládnutí čtení notace a bodového notopisu

Jak již bylo zmíněno v podkapitole věnované Braillovu písmu, existuje také bodový notopis. K jeho výuce je však potřeba velmi dobrá znalost klasického bodového písma a také hudební teorie. Z tohoto důvodu není možné při výuce zrakově postiženého v hudební oblasti postupovat stejným způsobem, jak je tomu u zdravých jedinců – tedy kontinuálně vyučovat notopis a hru na nástroj. Tato zmínka se týká předškoláků a dětí mladšího školního věku.

Výše zmíněné potvrzuje také Jelínek (2010): při výuce začátečníků, kteří jsou v předškolním věku a v mladším školním věku, není možné vyžadovat znalost notopisu pro nevidomé. Sice je důležité s učením začít velmi brzy, ale nelze očekávat plynulost čtení. Žák je tedy odkázán na svůj hudební sluch a učení se skladeb náslechem. Až to znalost klasického Braillova písma a základů hudební teorie dovolí, je třeba práci s notami zařadit a začít tento materiál při výuce používat.

Skutečnost že dítě není ze začátku schopno pracovat s notami, není překážkou ve výuce hry na nástroj nebo hudební teorie. V případě zrakově postiženého dítěte je právě výhodnější, když se začne věnovat hudbě v co nejužší věku. *„Odkládat výuku až na dobu, kdy nevidomé dítě bude umět číst a psát Braillovo písmo a kdy se tedy bude moci*

naučit i noty, je zbytečné. Iniciativu je třeba podchytit včas a dítěti zajistit odbornou výuku, která bude vedená s ohledem na jeho věk a momentální možnosti. Počáteční vyučování lze vést i bez znalosti not. V tomto období se klade důraz spíše na rozvoj hudebnosti, paměť a vnímání rytmu. Osvojování písní a elementárních skladbiček podle návodu učitele a s použitím výhradně sluchové kontroly je v tomto věku výhodné, protože se pozornost dítěte netříští na mnoha dílčích požadavcích a soustřeďuje se jen na hudbu samotnou.“ (Jelínek, 2010, s. 19)

Znalost Braillova notopisu je ale pro těžce zrakově postiženého nutná. Ne vše je možné nastudovat pouze prostřednictvím náslechu, například složitější nebo rozsáhlejší hudební party. Bez opory ve formě not není možné kvalitně se připravovat na výuku, protože zrakově postižený nemá materiál, kde by si mohl ověřit, že danou skladbu hraje skutečně správně. Studium bez notového materiálu je tedy poměrně omezující, na žáka nemohou být kladeny vyšší nároky a žák nemůže být při studiu hry na nástroj a načítání skladeb plně samostatný. (Jelínek, 2010)

Dostupnost notového materiálu pro zrakově postižené je zajištěna prostřednictvím knihovny a tiskárny K. E. Macana pro nevidomé v Praze. V tomto místě se dají zakoupit notové materiály, stejně tak se nabízí možnost vypůjčení, popřípadě přepsání vybraného, dosud v bodovém notopisu neexistujícího, materiálu z klasického notopisu do Braillova písma. Přepis materiálu na vlastní náklady do Braillova notopisu je v případě většího množství bohužel finančně náročnější, jelikož noty na zakázku jsou přepisovány ručně. Kromě notového materiálu je možné přepsat teoretické učebnice týkající se hudební výchovy a hudební teorie.

V případě slabozrakého žáka je však řešení čtení notového zápisu jiné. *„Žáci s potížemi při vidění nablízko mají problémy se čtením notových zápisů. Nerozpozná-li žák noty ani z malé vzdálenosti, je nutné napsat je kontrastně a zvětšit rozpětí mezi linkami. Rozsáhlé partitury musí být zvětšeny, nepomůže-li fotokopie, může být využito akustických médií. Pak je ale žák se zrakovým postižením zcela odkázán na svou paměť. Musí-li se žák naučit skladbu jen na základě poslechu nahrávky, nestačí jen poslech, je nutné poukázat také na způsob hry, těžká místa partitury apod.“* (Vítková, 2004, s. 277)

3. Empirická část

Tato část je tvořena na základě empirického výzkumu, který byl realizován na podkladě dotazníků a pro úplnost doplněn rozhovory. Respondenti byli získáváni na speciálních školách pro zrakově postižené a také v základních uměleckých školách. Jednalo se o učitele, kteří jsou buď zrakově handicapovaní, nebo se ve své pedagogické praxi setkávají se zrakově postiženými žáky/studenty a také o starší studenty oborů dotýkajících se hudby.

Dále jsou informace uvedené v této části bakalářské práce opřeny o osobní zkušenosti autorky – vychází ze svojí pedagogické praxe v ZUŠ a ZŠ a ze studia na Konzervatoři Jana Deyla pro zrakově postižené.

3.1 Definice výzkumného cíle

Cílem následného výzkumného šetření bylo ověřit níže uvedené hypotézy, na základě kterých byla také vybrána metoda výzkumu – dotazník. Výzkum se týkal převážně problematiky metod výuky zrakově handicapovaných žáků/studentů se zaměřením na hudební sféru. Vhodnost metod byla posuzována jak z pohledu kantorů, tak z pohledu studentů hudebně praktických i teoretických oborů. Dále byly předmětem zkoumání využívané materiály pro výuku hudebních oborů a jejich dostupnost na českém trhu.

Motivací výzkumu byl zájem o stav materiálů a pomůcek pro zrakově postižené a také jejich dostupnost. Nejvhodnější nebylo tuto skutečnost zjišťovat v místech, kde se dají tyto komponenty opatřit, ale přímo u vzorku respondentů, kteří s těmito pomůckami přicházejí denně do styku.

3.2 Metody získávání dat

3.1 Dotazník

Jako metoda získávání podkladů pro tento výzkum bylo využito dotazníku, jedné z nejfrekventovanějších metod zjišťování údajů. Odpovědi, které se jevily jako nedostačující, byly doplněny o rozhovory s jednotlivými respondenty, tzn. osobně, přímo v terénu.

Pro výzkumné šetření byly vytvořeny dvě verze dotazníku – jedna pro pedagogy a druhá pro studenty. První verze (pro učitele) obsahovala celkem 13 otázek, jednalo se hlavně o otázky otevřené, ale pro doplnění můžeme najít i ty uzavřené. Druhá verze (pro studenty) obsahovala o jednu otázku méně, tedy 12 – otázky v této verzi byly na podobné bázi - v porovnání s verzí první.

Podobu dotazníků, které se dostaly k respondentům, je možné vidět v přílohách této práce. Pro nastínění jsou zde stručně zmíněny okruhy, které zjišťovaly oba dotazníky:

- zda se respondenti setkávají v rámci pedagogické praxe/studia se zrakově postiženými a také konkretizace stupně postižení
- zrakové postižení respondenta a specifikace případně zrakové vady
- vyučovaný předmět(y), obor studia
- kompenzační pomůcky – využití při výuce/studiu, jejich dostupnost
- materiály k práci a studiu – otázka týkající se dostupnosti na trhu, způsobu jak si je sami respondenti opatřují a také zda jsou dostatečně moderní pro potřeby respondentů
- typ používaného notového materiálů
- používané metody výuky – zda jsou vyhovující pro zrakově postižené a jestli jsou využitelné pro zrakově postižené i nehandicapované studenty
- jaké místo zaujímá dle názoru pedagoga v životě zrakově postiženého jedince hudba/jaké místo zaujímá hudba v životě respondentů z řad studentů
- zda jsou příležitosti ke vzdělávání zrakově postižených v hudebních oborech dostačující

Vzorek respondentů byl různorodý a poměrně široký. Respondenty se v převážné většině stali učitelé, kteří svoji pedagogickou praxi vykonávají v různých oborech (tzn. hudebně teoretických i praktických) na Konzervatoři Jana Deyla, ale také na jiných

školách, kde se zabývají vzděláváním zrakově postižených – např. ZŠ Prof. Vejvodského, ZŠ pro zrakově postižené na Náměstí Míru v Praze nebo Škola Jaroslava Ježka na pražských Hradčanech. Nebyli vynecháni ani učitelé na klasických základních a středních školách a také pedagogové na ZUŠ (podrobněji viz kapitola 3.3 Popis vzorku).

Dotazníky byly zasílány na školy v elektronické podobě a rozdávány osobně autorkou bakalářské práce v tištěné podobě. Pro snazší práci respondentů byla nabídnuta možnost vytisknout dotazníky v bodovém písmu – pro těžce slabozraké a nevidomé studenty a kantory – popřípadě byl dotazník k dispozici ve zvětšené černotiskové verzi. Poslední variantou bylo dotazník vyplnit online cestou, kdy byla data zasílána přímo autorce tohoto výzkumu.¹⁴

3.2 Doplnující rozhovory

Doplnující rozhovory, které proběhly buď v rámci vyplňování dotazníků, nebo až po sběru dat, byly využity pro dokreslení informací podaných respondenty. V podstatě se jednalo o ujasnění nesrovnalostí ve vyplněných dotaznících a také o doplňující otázky k otázkám, které byly zodpovězeny příliš stručně.

Dále tyto rozhovory mnohdy objasnily nesrovnalosti – příkladem může být respondent ve středním věku, který má velmi krátkou pedagogickou praxi. Tady bylo vysvětlení na místě, jelikož se jednalo o aktivního umělce, který byl školou požádán o spolupráci a sám měl zájem si pedagogickou praxí rozšířit obzory.

Rozhovory posloužily při vyplňování dotazníků jako takových ve čtyřech případech. Jednalo se o těžce zrakově postižené respondenty - ti dali přednost ústní formě dotazování před vyplňováním přes výpočetní techniku nebo text v bodovém písmu. V případě, že respondent plně nepochopil otázku, mohlo na místě dojít k vysvětlení a k následné odpovědi, což zvyšovalo kvalitu vyplnění dotazníků.

¹⁴ odkaz na online verzi dotazníku, verze pro pedagogy:
<https://onedrive.live.com/survey?resid=A20DE0D439552E03!1170&authkey=!AG3VrUmKaYib9z8>
odkaz na online verzi dotazníku, verze pro studenty:
<https://onedrive.live.com/survey?resid=a20de0d439552e03!1183&authkey=!ABDbDDDjFr4jjjk>

3.3 Popis vzorku

Výzkum probíhal kontinuálně na několika školách. Jednalo se o tři základní školy pro zrakově postižené (Škola Jaroslava Ježka v Praze; ZŠ pro zrakově postižené, Praha 1; SŠ, ZŠ a MŠ Prof. V. Vejvodského v Olomouci), dále o základní umělecké školy (v Praze, Moravském Krumlově a Poděbradech) a Konzervatoř Jana Deyla na Malé Straně v Praze. V těchto institucích byli osloveni učitelé a na Konzervatoři Jana Deyla také studenti hudebních oborů.

Výběr respondentů byl kvůli specifčnosti zaměření práce dosti omezen. Vzhledem k tomu, že je tato práce zaměřena na děti a studenty s vadami zraku, byl výzkum předně zaměřen do speciálních škol, které se na vzdělávání zrakově handicapovaných orientují (uvedené základní školy a konzervatoř). V rámci základních uměleckých škol byli vybíráni učitelé, kteří se ve své praxi setkali se zrakovým postižením.

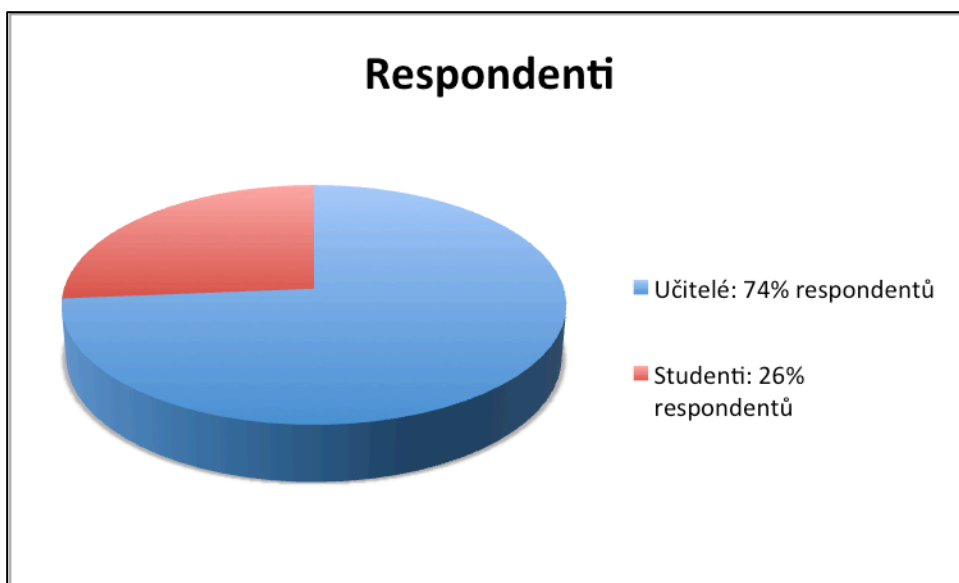
Respondenti-učitelé pro tento výzkum však museli splňovat určitá kritéria, a proto nebylo možné výzkum provést pouze na jedné škole. Aby byli respondenti vhodní pro výzkum, museli splňovat následující body:

1. osobní zkušenost se vzděláváním zrakově postižených žáků/studentů
2. hudební zaměření v rámci profese – tzn. učitel v hudebním praktickém nebo teoretickém oboru nebo aktivní hráč
3. popř. vlastní zrakové postižení (při pedagogické práci s dětmi, které nutně nemusí mít zrakové postižení)

Součástí výzkumného vzorku byli také studenti, ti však tvořili podstatně menší část vzorku než pedagogové. V tomto případě se jednalo převážně o posluchače Konzervatoře Jana Deyla, ale také o její bývalé absolventy, kteří momentálně studují na různých školách, většinou hudebního zaměření. Na respondenty z řad studentů byly kladeny podobné nároky jako na učitele, a to:

1. studium na škole, kde se vyskytují zrakově postižení jedinci – např. speciální škola nebo škola, kde jsou studenti s tímto handicapem integrováni
2. hudební zaměření studijního oboru – ať praktické či teoretické
3. popř. vlastní zrakový handicap

Celý výzkumný vzorek se skládal nakonec ze vzorku 38 respondentů, přičemž 28 z nich byli učitelé a zbývajících 10 tvořili studenti – viz Graf č. 1.

Graf č. 1 Složení respondentů výzkumu

3.3.1 Respondenti - učitelé

Podstatnou část vzorku, jak již bylo zmíněno, tvořili právě učitelé. Jak se dále prostřednictvím dotazníku ukázalo, respondenti pedagogicky nepůsobili vždy pouze na jedné z uvedených typů škol, ale ve většině případů působili např. na konzervatoři a také na ZUŠ, výjimkou nebyla ani kombinace ZŠ a ZUŠ. Tato skutečnost dává výzkumu nový rozměr, neboť je možné porovnávat vzdělávání na různých úrovních – např. nejen typ školy, ale také práci se zrakově handicapovaným a zcela zdravým jedincem. Pro přehled je uvedena tabulka s typy škol, kde respondenti z řad učitelů vykonávají pedagogickou praxi, nechyběla ani alternativa soukromé výuky. Jak již bylo zmíněno, tabulka přesně nekoresponduje s počtem respondentů ve výzkumu, jelikož většina z nich je pedagogicky činná na několika školách současně.

Věkové kategorie, se kterými bylo možné se v rámci pedagogické praxe setkat, byly také odlišné. Opět se vše odvíjelo od typu školy, kde pedagogové působili. V případě základních škol (1. a 2. stupeň) se jednalo o děti od šesti do šestnácti let, v případě střední

školy od patnácti do dvaceti let, základní umělecká škola pracuje s dětmi/studenty od předškolního věku - pěti let - až po vysokoškolské studenty.¹⁵

Typ školské instituce/praxe	Počet respondentů působící na této škole
Základní škola pro zrakově postižené	6
Základní škola	2
Střední škola pro zrakově postižené	12
Střední škola	2
Základní umělecká škola	15
Soukromá praxe	4

Tabulka č. 1 Pedagogické působení respondentů v závislosti na typech škol

Složení respondentů bylo různorodé, co se týče délky pedagogické praxe i věku. Zajímavým zjištěním bylo, že vyšší věk respondenta vždy automaticky neznamenal delší praxi v oboru. Jednalo se zejména o případy, kdy se pedagogická dráha započala až po delší době aktivního působení na hudební scéně (jak bylo vysvětleno v doplňujících rozhovorech). Pro orientaci a přehled jsou uvedeny pouze zprůměrované hodnoty délky praxe a také věku respondentů. Z celkového počtu 28 učitelů patří respondent s 42letou praxí k nejdéle učícím, zatímco opačným extrémem je respondent, který profesi učitele hudby vykonává prvním rokem. Nejmladší učitelé do kolonky s věkem uvedli 23 let, nejstarší respondent je ve věku 61 let. Průměrné hodnoty dokládá následující tabulka.

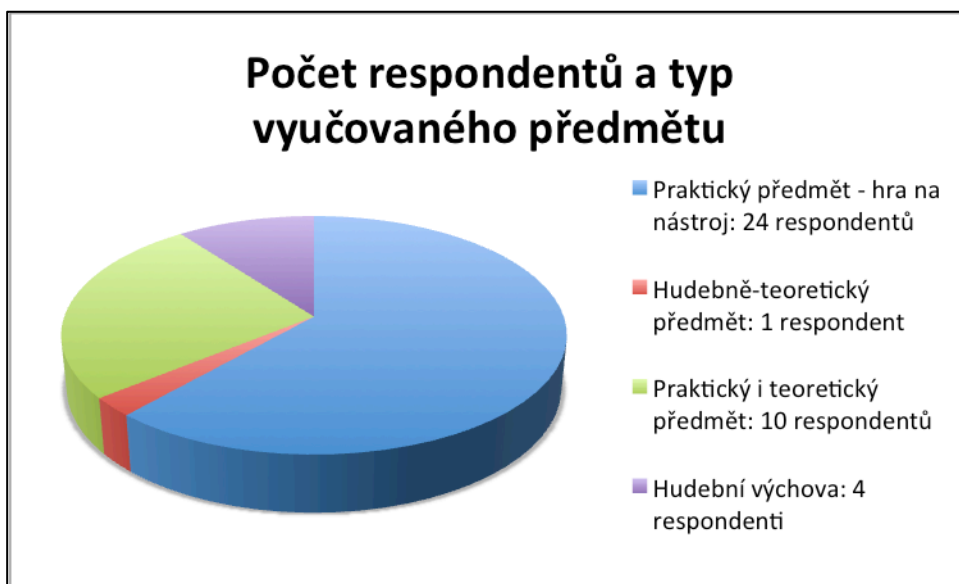
Průměrný věk respondentů	43
Průměrná délka pedagogické praxe	18

Tabulka č. 2 Průměr věku a pedagogické praxe

Co se týče vzorku po stránce vyučovaných předmětů, opět nebylo výjimkou, že někteří z dotazovaných pedagogicky působili jak v hudebně praktických, tak teoretických předmětech. Pouze jeden z respondentů působil jen jako učitel hudebně-teoretických

¹⁵ tyto hodnoty jsou poměrně relativní – někteří jedinci mohli na určitý typ školy nastoupit později, např. studenti konzervatoře, kteří typ této školy mohou navštěvovat i po ukončení středoškolského studia

předmětů. Někteří pedagogové učili v rámci praktických oborů více předmětů – např. hra na příbuzné nástroje. V rámci praktických předmětů se objevovala hra na hudební nástroj (flétna, zobcová flétna, hoboj, trubka, klarinet, violoncello, kontrabas, akordeon, klavír, keyboard, kytara, elektrická kytara, baskytara, bicí), zpěv, komorní hra, skladba a výuka hudební výchovy. Z teoretických předmětů byly zastoupeny hudební nauka, metodika a literatura nástrojů (nebo zpěvu), nauka o hudebních nástrojích a také předměty týkající se hudby jako takové – dějiny hudby, harmonie, rozbor skladeb. Poslední kategorií byly předměty týkající se nejen teorie a hudby, ale i dalších oblastí - pedagogika, hudební psychologie a hudebně-kulturní činnost, historicko-estetický seminář a braillský notopis. Rozložení respondentů týkající se vyučovaných předmětů – viz níže položený Graf č. 2.

Graf č. 2 Kategorie vyučovaných předmětů a rozložení respondentů

Zjišťování věku a délky pedagogické praxe koresponduje se zkušenostmi, které tito lidé mají nejen při vyučování oborů, kterým se věnují, ale také s délkou praxe týkající se práce se zrakově postiženými (jak již bylo zmíněno, ne vždy je mezi těmito hodnotami přímá úměrnost). Starší respondenti nejen věkem, ale i co se profesní dráhy týče, mohou mít jiný pohled na věc než jejich mladší kolegové. Nevylučuje se ale ani opačný případ, kdy mají mladší pedagogové zájem se vzdělávat a sledovat nové trendy ve vzdělávání zrakově handicapovaných. Proto je výhodná rozmanitost vzorku i v tomto ohledu.

Učitelé se při své praxi buď setkávají, nebo nesetkávají se zrakově postiženými. Bilance je taková, že 16 z celkového počtu 28 respondentů se se zrakově postiženými v rámci své pedagogické praxe setkává (57%), 12 nikoliv (43%). Mezi kantory se také objevují jedinci se zrakovým postižením. Nebylo tedy vzácností, že zrakově postižený pedagog učil zrakově postiženého žáka/studenta. Výskyt zrakových vad u pedagogů dokresluje níže uvedená tabulka. Počet respondentů s uvedenou vadou je vyjádřen číslem.

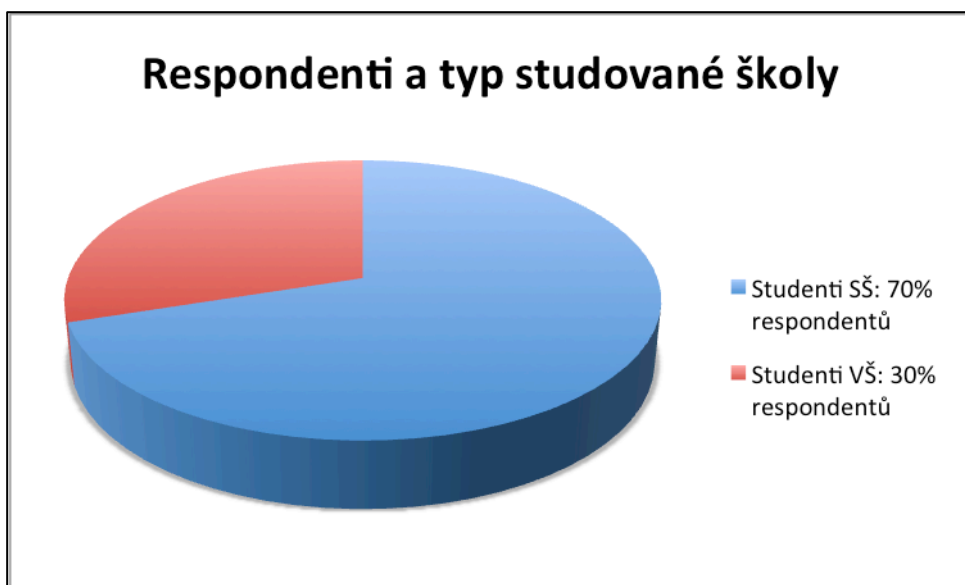
Zrakové postižení - pedagogové		
D I A G N Ó Z A	Úplná nevidomost	1
	Praktická nevidomost	3
	Albinismus (přidružené vady)	1
	Degenerace oční sítnice	1
	Zelený zákal	1
	Šedý zákal	2
	Slabozrakost	6
	Bez zrakového postižení	12

Tabulka č. 3 Rozložení zrakových vad u pedagogů

3.3.2 Respondenti - studenti

Studenti, kteří se zúčastnili, výzkumu byli z převážné části posluchači Konzervatoře Jana Deyla studující hru na hudební nástroj (flétna, kytara, klarinet, akordeon) nebo zpěv. V dalších případech se jednalo o mladé lidi, kteří se po absolvování této konzervatoře rozhodli pokračovat ve vysokoškolském studiu v oblasti hudby. Vysokoškolští studenti mají jedno společné – studium hudebních oborů. Jeden z respondentů studuje na AMU v Praze (hra na tubu), další na JAMU v Brně (hra na příčnou flétnu) a poslední na UP v Olomouci (teoretický obor zabývající se mimo jiné metodikou hudby).¹⁶ Rozložení studentů a různých typů škol dokládá Graf č. 3.

¹⁶ AMU = Akademie múzických umění; JAMU = Janáčkova akademie múzických umění, UP = Univerzita Palackého

Graf č. 3 Složení respondentů – studentů v závislosti na studované škole

Délka studia respondentů na uvedených typech škol se poměrně lišila, nepřekročila však délku šesti let. Respondenti z Konzervatoře Jana Deyla¹⁷ byli studenty 3. a 6. ročníku, přičemž věkové rozpětí se pohybovalo od 18 do 24 let. Dotazníky byly záměrně rozdávány starším studentům, jelikož obsahovaly otázky týkající se představy profesního uplatnění a také na délky případné pedagogické praxe (důvodem je koncepce studia vedoucí k profesní dráze učitele hudby).

Studenti vysokých škol byli ve věku od 23 do 32 let, přičemž se jednalo o studenty prvních ročníků bakalářského studia.

Všichni respondenti, až na jednu výjimku, uvedli, že se v rámci svých studií setkávají se zrakově postiženými jedinci (celkem 9 z 10, tedy 90%). Většinou se jednalo dle slov respondentů o slabozraké a nevidomé (praktická i úplná nevidomost)¹⁸, dále byl zmíněn výskyt kombinovaných vad.

Co se týče rozložení zrakového postižení, pouze 3 respondenti nemají zrakovou vadu. Ostatní mají rozličné diagnózy, přičemž stupeň zrakového postižení je možné definovat od slabozrakosti až po praktickou nevidomost. Přehled zrakových vad a k tomu vážící se počet respondentů je pro snazší orientaci uveden v příložené tabulce.

¹⁷ Studium na konzervatoři je čtyřleté do maturitní zkoušky, poté je možnost studovat ještě dva roky pedagogickou nastavbu. Dohromady je tedy možné kontinuálně studovat tento typ školy 6 let.

¹⁸ Praktická nevidomost = snížení zrakových funkcí, bývá zachován světlocit; úplná nevidomost = bez zachování jakýchkoliv funkcí včetně světlocitu, trvalá ztráta zraku

Zrakové postižení - studenti		
D I A G N Ó Z A	Úplná nevidomost	2
	Praktická nevidomost	1
	Albinismus (přidružené vady)	1
	Atrofie zrakového nervu	1
	Degenerace oční sítnice	1
	Slabozrakost	1
	Bez zrakového postižení	3

Tabulka č. 4 Rozložení zrakového postižení u respondentů (studentů)

3.4 Výzkumné hypotézy

Na začátku bylo důležité se rozhodnout, jaký typ výzkumu bude prováděn a na co přesně se zaměří. Nakonec byl dle potřeb kladených otázek vybrán kvantitativní výzkum a jako metoda využit dotazník, přičemž nedostačující informace byly doplněny prostřednictvím rozhovorů. Výzkum se opíral o následující hypotézy:

- 1) Mezi metodami pro zrakově handicapované a metodami pro nehandicapované bude rozdíl.
- 2) Materiály pro výuku hudebních oborů pro zrakově handicapované jsou obtížněji sehnatelné a na trhu méně dostupné než materiály pro nehandicapované.
- 3) Zrakově handicapovaní vidí své pracovní uplatnění častěji v pedagogické oblasti než v oblasti hudební.
- 4) Metody, které jsou při vzdělávání zrakově handicapovaných v hudebních oborech dostupné, vyhovují jak žákům, tak učitelům.

3.5 Realizace výzkumu

Realizace výzkumu byla provedena na několika místech. Největší podíl respondentů tvořila Konzervatoř Jana Deyla pro zrakově postižené, kde byl dotazník předán pedagogům a starším studentům. Kromě této školy byly do výzkumu zahrnuty Základní škola pro zrakově postižené v Olomouci (původně základní škola Prof. Vejvodského v Litovli) a také Základní škola Jaroslava Ježka v Praze.

Do škol byly nejprve dotazníky zaslány v elektronické podobě ve formátech doc. a pdf. – o druhý typ požádalo vedení konzervatoře s tím, že pro některé zrakově postižené studenty bude více vyhovující dotazník v bodovém písmu. Zpět byly dotazníky zaslány v elektronické podobě a také v podobě papírové a následně převedeny zpět do elektronické podoby, aby bylo možné vytvořit grafy, které podtrhují výsledky výzkumného šetření.

Výzkumné šetření bylo i přes typ použité dotazníkové metody časově náročnější, trvalo téměř měsíc. Nebylo jednoduché získat od potenciálních respondentů vyplněné dotazníky, protože ne každý byl ochoten se na výzkumu podílet. Tento fakt byl zarážející, jelikož se ve dvou případech jednalo o prostředí, kde autorka práce působila jako studentka a respondenty osobně znala (SŠ, ZŠ a MŠ Prof. Vejvodského; Konzervatoř Jana Deyla). Nejmenší návratnost byla paradoxně u dotazníků, které bylo možné vyplnit prostřednictvím online formuláře. Dotazníky poslané elektronickou poštou se už vracely lépe. Největší úspěšnost však byla zaznamenána až přímo v terénu. Osobní žádost o vyplnění nebo o rozhovor odmítlo jen málo z celkového počtu oslovených kantorů a studentů.

Někteří z respondentů byli velmi ochotní a při vyplňování nebo při doplňujících rozhovorech opravdu nebyli struční, což bylo vítáno. Bohužel nebylo možné se vyhnout ani opačnému extrému, kdy bylo jasné ze stručných odpovědí popřípadě vynechaných otázek, že respondent nemá téměř žádný zájem se na výzkumu podílet.

Všechna data byla po sběru digitalizována a přetransformována do tabulek kvůli snazší orientaci a jejich následnému zpracování. Poté z tohoto materiálu vznikala empirická část této práce. Pro snazší přehlednost je část práce obohacena o grafické znázornění ve formě grafů a tabulek.

3.6 Vyhodnocení výzkumu – výsledek analýzy dat

Vzorek respondentů byl poměrně široký a vzhledem ke specifičnosti výzkumu a celkovému počtu respondentů, by mohl mít vypovídající hodnotu. Rozmanitost byla zaručena různými vyučovacími obory, věkem a délkou pedagogické praxe. Výjimkou nebyli respondenti se zrakovým postižením, kteří se běžně setkávají se zrakově postiženými i zdravými žáky. Další kategorií vzorku byli učitelé bez vady zraku, kteří měli zkušenost s prací se zrakově postiženými.

Výzkum se zaměřil na vzdělávání žáků a studentů se zrakovým postižením se zaměřením na hudbu. Stěžejní bylo, zjišťovat několik bodů týkajících se této problematiky. Nejdůležitější však bylo zjistit situaci týkající se využívání metod při výuce, používání kompenzačních pomůcek a dostupnosti materiálů potřebných pro výuku.

V rámci podkapitoly o popisu vzorku bylo možné se dozvědět o respondentech osobní informace jako např.: věkový průměr, stupeň zrakového postižení, místo výkonu pedagogické praxe, délku pedagogické praxe, studovanou školu/obor apod. Vše uvedené má vliv na použití metod a pomůcek.

3.6.1 Metody využívané při výuce/studiu

Co se týče metod výuky, byli respondenti dotázáni, jakým způsobem se liší vzdělávání zrakově handicapovaných od vzdělávání nehandicapovaných. Další navazující otázka se týkala metod vzdělávání – konkrétně o jejich vhodnosti pro zrakově postižené a případné nevhodnosti pro žáky/studenty bez zrakové vady. Názory se poměrně lišily, jak dokládá Graf č. 4. Většina respondentů viděla rozdíl ve vzdělávání zrakově postižených oproti vzdělávání bez handicapu (64% respondentů), poměrná část zbývajících se vyjádřila, že metody jsou rozdílné pouze částečně (21% respondentů) a dle názoru ostatních se neliší metody vůbec (14% respondentů).

Graf č. 4 Odlišnost používání metod u zrakově postižených a jedinců bez handicapu

Konkrétní metody, které respondenti v příkladech uvedli, byly následující – viz tabulka č. 5. Někteří souhrnně uváděli více využívaných metod. Hlavní odlišností, oproti výuce dětí bez postižení, byla práce s jiným typem notového materiálu (zvětšené písmo, bodový notopis), delší čas na vysvětlení a větší míra fyzického kontaktu. Nebyl opomenut ani individuální přístup v závislosti na míře zrakového postižení jedince, studovaném oboru, věku, atd. Samozřejmostí bylo využívání speciálních pomůcek při výuce. O pomůčkách a materiálech ve výuce však bude zmínka až v dalších částech této podkapitoly, notaci bude věnována také poměrná část.

Využívané metody při vzdělávání zrakově postižených	
Metoda	Počet respondentů
Demonstrace a opakování (náslech)	18
Individuální přístup	13
Vysvětlení a instrukce	13
Fyzický kontakt	5
Delší časová dotace	3
Využití hmatu - možnost si materiál osahat	4
Metody teprve vznikají	1

Tabulka č. 5 Využívané metody při výuce zrakově postižených dle respondentů

Co se týče metod, které by vyhovovaly pouze zrakově postiženým a nebyly vhodné pro osoby bez zrakového handicapu, respondenti většinou uváděli práci s bodovým písmem/individuální přístup (25% respondentů) nebo se vyjádřili negací (36% respondentů). V ostatních případech se vyskytovaly odpovědi „nevím“ (14% respondentů) a „metody se mohou kombinovat“ (25% respondentů). Výsledky viz Graf č. 5

Graf č. 5 Názor na využitelnost metod výuky v závislosti na zrakovém postižení

Kromě toho, že byli na používané metody dotazováni pedagogové, byla podobná otázka v rámci dotazníkového výzkumu položena také studentům – a sice jakou metodu výuky při studiu preferují. Většina metod byla shodných s metodami používanými pedagogy a někteří ze studentů preferovali více než jednu metodu. Žádný z respondentů však nezmínil individuální přístup, fyzický kontakt, delší časovou dotaci a možnost si materiál osahat. Pouze jeden z respondentů uvedl, že nemá privilegovanou metodu.

Metody vyhovující respondentům-studentům	
Metoda	Počet respondentů
Demonstrace a opakování (náslech)	7
Vysvětlení a instrukce	2
Popis problematiky	2
Nemám privilegovanou metodu	1

Tabulka č. 6 Metody práce, které nejvíce vyhovují studentům

3.6.2 Notace využívaná při výuce/studiu

Výběr notových materiálů, který je k dispozici v různých formách, je poměrně široký. K dispozici jsou klasické tištěné noty, které jsou dostupné na pultech specializovaných prodejen (hudebniny, speciální obchody s notami) nebo na různých, nejen českých, internetových portálech. Klasické noty se pak dají pomocí kopírovacího stroje zvětšit pro potřeby slabozrakých. Posledním typem not, se kterými je možné se setkat (vyjma digitální verze v různých programech), jsou noty v bodovém notopisu.

V rámci výzkumu byly otázky na používaný typ notace kladeny jak pedagogům, tak studentům. U pedagogů byl typ používaného notového materiálu závislý na složení žáků/studentů, se kterými se ve své pedagogické praxi setkávají, a proto většina z nich, pokud to zrakový handicap kantora umožňoval, uváděla práci s více než jedním typem notace. Studenti uváděli práci pouze s jedním typem notace. Získané hodnoty týkající se využitých typů notace u pedagogů i studentů viz tabulky č. 6 a č. 7.

Forma používané notace - pedagogové	Počet respondentů
Běžná notace	20
Zvětšená notace	14
Braillská notace	13

Tabulka č. 7 Typ využívané notace pedagogy

Forma používané notace - studenti	Počet respondentů
Běžná notace	3
Zvětšená notace	4
Braillská notace	3

Tabulka č. 8 Typ využívané notace studenty

3.6.3 Materiály a pomůcky pro výuku/studium zrakově postižených a jejich dostupnost

Jeden z hlavních problémů, na který se výzkum zaměřil, byl právě typ používaných materiálů (tedy nejen notace), ale také kompenzačních pomůcek, které jsou zrakově postiženými využívány. Jelikož je těchto pomůcek poměrně široké spektrum, výzkum se zaměřil právě na ty, které je možné vyžít při výuce/studiu hudebně praktických i hudebně teoretických oborů.

Respondenti, pedagogové i studenti, byli dotazováni, zda využívají nebo se setkávají s použitím kompenzačních pomůcek a zároveň byli požádáni o konkretizaci. V případě, že pomůcky a materiály byly využívány, byli respondenti dotazováni, do jaké míry jsou spokojeni s jejich dostupností na trhu a jestli je na trhu dostatečný výběr těchto materiálů.

Materiály byly pedagogy získávány několika způsoby – někdo preferoval knihovny (veřejná, školní, braillská), jiný vlastní výrobu (většinou přepisy v případě špatné dostupnosti materiálu), výjimkou nebylo ani sdílení mezi kolegy nebo spolupráce se SONS¹⁹. Velmi moderní, vzhledem k dostupnosti a množství, je opatřování materiálů prostřednictvím internetu. Jako poslední byla zmíněna možnost nákupu ve specializovaných prodejnách.

¹⁹ Sjednocená organizace nevidomých a slabozrakých

Materiály a pomůcky používané při výuce	
Způsob získávání/zdroj	Počet respondentů
Knihovna	6
Braillská knihovna	8
Školní archiv	11
Internet	12
Vlastní výroba - přepis	8
Soukromé archivy/kolegové	7
Specializované prodejny	2
SONS	2

Tabulka č. 9 Způsob opatřování materiálů k výuce – pedagogové

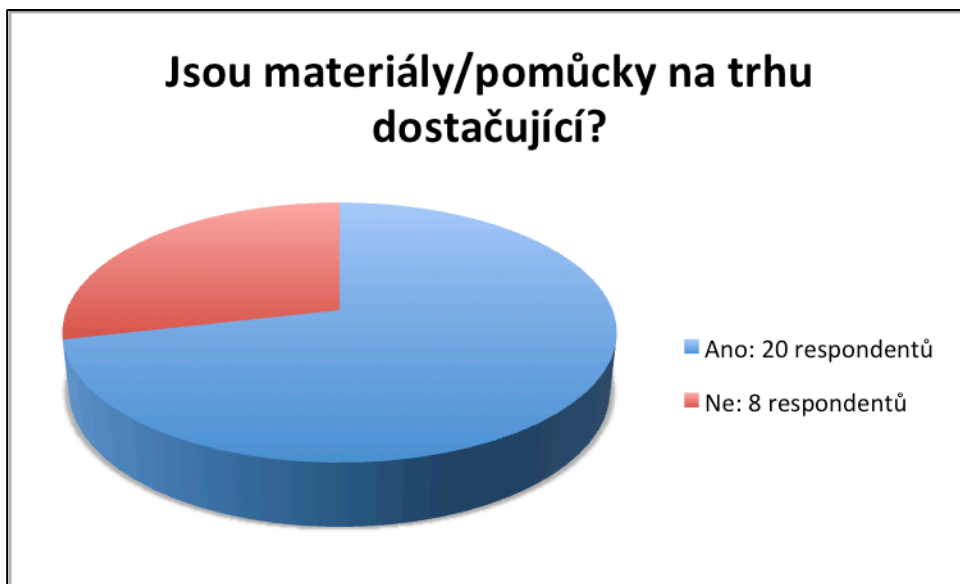
Další část respondentů, studenti, si opatřovali materiály potřebné pro studium podobně jako pedagogové. Studenti však nezmiňovali možnost materiály stahovat z internetu, nakupovat ve speciálních prodejnách ani spolupráci se SONS, jinak byly možnosti identické. Tři respondenti se k otázce ale bohužel nevyjádřili vůbec.

Materiály a pomůcky používané při výuce	
Způsob získávání/zdroj	Počet respondentů
Knihovna	3
Braillská knihovna	3
Školní archiv	2
Vlastní výroba - přepis	4
Nevyjádřili se	3

Tabulka č. 10 Způsob opatřování materiálů ke studiu – studenti

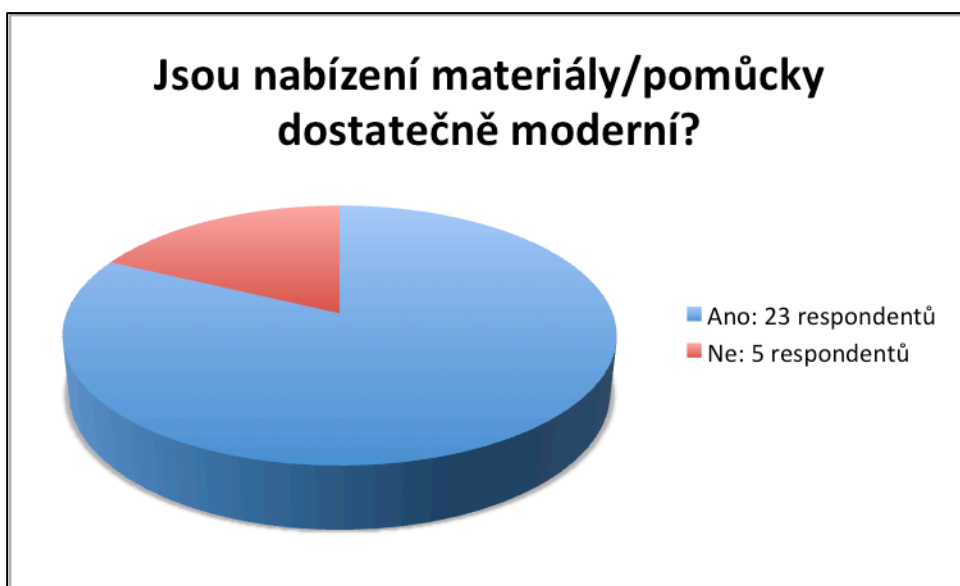
Co se týče opatřování materiálů, velké množství respondentů (týká se pedagogů i studentů), kteří uvedli do kolonky vlastní výrobu, dokládá fakt, že jsou buď poměrně kreativní, nebo že na trhu je sice dostatečné množství materiálu, ale bohužel není k dispozici ve formě, kterou by zřakově postižení ke své práci potřebovali – tedy v bodovém písmu. Na názor dostupnosti materiálů se zaměřují další otázky dotazníku.

Výzkum byl dále zaměřen na to, zda je množství materiálů a speciálních pomůcek dostačující a pokud tomu tak je, jestli jsou pomůcky dostatečně moderní a kompatibilní s požadavky dnešních uživatelů. Na následujících grafech je zobrazena odpověď učitelů.

Graf č. 6 Vhodnost a dostupnost speciální pomůcek/materiálů na trhu

Pro 71% respondentů jsou materiály na trhu dostačující, 29% by uvítalo, kdyby materiálů bylo více nebo byly lépe dostupné.

Graf č. 7 Zjištění, zda jsou pomůcky dostatečně moderní a kompatibilní pro potřeby uživatelů

Pro 82% respondentů jsou dostupné pomůcky a materiály dostatečně moderní a odpovídají potřebám, 18% s tímto výrokiem nesouhlasí.

Studenti se také vyjadřovali k dostupnosti materiálů a pomůcek. Nejprve však bylo zjišťováno, zda sami kompenzační pomůcky používají – na tuto otázku odpovědělo kladně 6 z 10 respondentů. Lze tedy vyvodit, že studenti mají na tuto problematiku stejný názor jako učitelé.

Bez ohledu na to, zda byli studenti sami uživateli pomůcek nebo jiných speciálních materiálů, většina se vyjádřila v tom smyslu, že klasických materiálů je na trhu dostačující množství, ale pokud se jedná o pomůcky pro zrakově handicapované a materiály v bodovém písmu, je dostupnost špatná a situace v tomto ohledu neuspokojivá. Tento názor zastalo 7 respondentů z celkového počtu 10 respondentů, 3 se k dané otázce nevyjádřili vůbec.

Za zmínku dále stojí typ kompenzačních pomůcek, které studenti v rámci studia aktivně využívají – viz tabulka č. 11.

Kompenzační pomůcky využívané studenty	
Typ využívané pomůcky	Počet respondentů
PC s hlasovým výstupem	4
Braillský řádek	1
Elektronická lupa	2
Elektronická podoba materiálů	2
Zvětšený text	2

Tabulka č. 11 Typy kompenzačních pomůcek využívaných studenty

3.6.4 Vzdělávání v hudební oblasti a význam hudby v životě zrakově postiženého člověka

V poslední části výzkumu byli respondenti dotazováni, zda jsou dle jejich názoru dostatečné možnosti v oblasti vzdělávání zrakově postižených v hudební oblasti. Na tuto otázku odpovídali studenti i učitelé. Zjištěná data jsou zobrazena níže – v tomto případě souhrnně za respondenty z řad pedagogů i studentů. Z celkového počtu 38 respondentů

si 82% myslí, že příležitosti v hudební oblasti jsou dostatečné, zatímco 18% je přesvědčeno o opaku.

Jak již bylo zmíněno – hudbu je možné v ČR studovat v rámci SŠ na Konzervatoři Jana Deyla pro zrakově postižené. Studium na jiné konzervatoři lze uskutečnit pouze formou integrace a individuálního vzdělávacího plánu.

Co se týče vysokoškolského studia zaměřeného na hudebně-praktické nebo hudebně-teoretické obory, speciální škola pro studenty se zrakovým postižením neexistuje. Vysokoškolské studium v tomto oboru je možné realizovat na známých VŠ (např. UK, HAMU, JAMU, UP, UJEP) s pomocí kompenzačních pomůcek a center podpory pro studenty se specifickými vzdělávacími potřebami.

Graf č. 8 Možnosti vzdělávání v hudební oblasti pro zrakově postižené

Zcela poslední otázka se týkala toho, jaký význam má pro člověka se zrakovým postižením hudba. V tomto ohledu byly odpovědi velmi podobné. I přes to, že někteří respondenti vztahovali odpověď na otázku na svou vlastní osobu, výstupy se shodovaly. Studenti uváděli většinou hudbu na první místo v životních prioritách (jako možné budoucí povolání), ale také jako zájmovou aktivitu. Co se týče pedagogů, ti hodnotili význam hudby pro zrakově postiženého jako nezastupitelný, a to hlavně z toho důvodu, že je to pro

zrakově postiženého člověka jedna z možností profesního uplatnění, nemluvě o obohacujícím účinku umění jako celku.

Uplatnění zrakově postiženého člověka bylo zjišťováno především u respondentů-studentů. Ti byli dotazováni, zda se chtějí vydat po studiích profesní dráhou učitele nebo aktivního hudebníka. Výsledky jsou vyjádřeny v tabulce č. 12.

Profesní uplatnění	
Typ profese	Počet respondentů
Učitel	1
Hudebník	2
Kombinace dráhy učitele a hudebníka	4
Jiná profese/zatím není jasné	3

Tabulka č. 12 Představa profesního uplatnění – studenti

Největší část respondentů (40% z celku) by upřednostňovala do budoucna kombinaci dráhy hudebníka s dráhou učitele. 30% dotazovaných studentů se chce věnovat jiné než hudební profesi nebo ještě nemá zcela jasné představy o svém budoucím povolání. Hudebníkem se chce stát 20% respondentů a pouze 10% by volilo pouze pedagogickou dráhu.

Dále byli studenti dotazováni na případné pedagogické zkušenosti nebo délku pedagogické praxe. Výsledek byl takový, že 7 z 10 respondentů mělo možnost pedagogicky působit, zbývající 3 respondenti ještě podobnou příležitost neměli. Jeden z respondentů se kromě studia věnuje učitelské profesi kontinuálně již 9 let a hodlá tak činit i nadále, dva respondenti měli velmi krátkou zkušenost (jako náhrada za nemocného učitele) a této činnosti se věnovat nechtějí. Další čtyři respondenti mají zkušenost se suplováním na ZUŠ nebo také se soukromou výukou. Bohužel ne všichni respondenti uváděli délku své pedagogické praxe.

3.7 Interpretace získaných dat vzhledem ke stanoveným hypotézám

Cílem výzkumu bylo ověřit nebo případně vyvrátit uvedené hypotézy. Uvedené výsledky jsou překvapující v několika ohledech, jelikož ne všechny hypotézy bylo možné potvrdit. Našly se i takové, které dle výzkumu nebyly potvrzeny ani vyvráceny, protože na ně měli respondenti rozličné názory.

3.7.1 První hypotéza

První hypotéza, která měla být ověřována, zněla následovně: Mezi metodami pro zrakově handicapované a metodami pro nehandicapované bude rozdíl.

Tento dotaz směřoval pouze na respondenty z řad pedagogů. Jak je zřetelné z dat uvedených v Grafu č. 4, hypotéza byla vzhledem k dokládanému percentilu vzorku potvrzena – 64% respondentů připouštělo rozdílnost metod s určitostí, 21% částečně a jen 14% si stálo za tvrzením, že se metody neliší.

3.7.2 Druhá hypotéza

Další hypotézou k ověření se stalo následující tvrzení: Materiály pro výuku hudebních oborů pro zrakově handicapované jsou obtížněji sehnatelné a na trhu méně dostupné než materiály pro nehandicapované.

Tato hypotéza byla vyvrácena respondenty z řad pedagogů – 71% nesouhlasilo s hypotézou, 29% souhlasilo. Co je ale zajímavé, respondenti z řad studentů měli diametrálně odlišný názor: 70% studentů přiznalo, že jsou materiály v nedostatečném množství a hůře dostupné než klasické materiály pro vidící; 30% respondentů-studentů se k otázce nevyjádřilo.

Závěr je tedy takový, že materiály pro výuku hudebních oborů pro zrakově postižené jsou skutečně hůře dostupné, a že by se jejich distribuce a výroba měla více podřídit poptávce ze strany zrakově postižených, kteří by širší sortiment a snazší dostupnost uvítali. Pedagogové dostupnost materiálů hodnotili jako dostačující.

3.7.3 Třetí hypotéza

Třetí hypotézou, na kterou se výzkum zaměřil, byla: Zrakově handicapovaní vidí své pracovní uplatnění častěji v pedagogické oblasti než v hudební.

Přesto, že byli dotazováni současní i bývalí studenti konzervatoře Jana Deyla, která se specializuje na vzdělávání zrakově postižených a její vzdělávací koncepce je postavena tak, aby z ní vycházeli absolventi, kteří jsou schopni se vydat profesní dráhou pedagoga, nebyla pro respondenty výzkumu tato možnost jasnou volbou.

Z výzkumu vyplývá, že ne vždy preferuje zrakově postižený člověk uplatnění ve školství před dráhou profesionálního hráče, případně nevolí ani jednu z možností a vydává se jinou cestou uplatnění – nutno však podotknout, že ne všichni respondenti si byli svou profesní dráhou zcela jisti. Poslední volenou možností byla kombinace profese učitele a hudebníka. To také dokládá tabulka č. 12.

3.7.4 Čtvrtá hypotéza

Poslední hypotézou se stalo toto tvrzení: Metody, které jsou při vzdělávání zrakově handicapovaných v hudebních oborech dostupné, vyhovují jak žákům, tak učitelům.

V tomto případě lze odpovědět jednoznačně – ano, předpoklad se tedy potvrdil. Dle výzkumného šetření uváděli studenti i učitelé do příslušné kolonky téměř identický výčet metod vzdělávání. Obě skupiny respondentů uváděly nejčastěji demonstraci a následné opakování (náslech), vysvětlení a instrukce a také popis problematiky. Učitelé uváděli větší počet metod (např. fyzický kontakt, možnost hmatové kontroly apod.), ale základ byl shodný s uvedenými metodami, které preferují studenti. Pouze jeden respondent z řad studentů odpověděl, že nemá upřednostňovanou metodu.

Závěr

Předložená práce se věnuje tématu vzdělávání dětí se zrakovým postižením se zaměřením na hudební výchovu. V teoretické části byly podány informace týkající se možnosti vzdělávání zrakově postižených - tzn. typy speciálních škol v rámci předškolní a školní výchovy, dále možnosti vzdělávání v oblasti středoškolského vzdělání a nebyla opomenuta ani alternativa integrace v běžných školách těchto stupňů. Je zde také zmíněno, jakým způsobem zrakově postižené děti/žáky/studenty přivést k hudbě - většinou v rámci předmětu hudební výchova, případně byly zmíněny možnosti vzdělávání prostřednictvím odpoledních zájmových aktivit.

Vypracování teoretické části proběhlo převážně na základě rešerše z dostupných materiálů. Přesto, že je v poslední době věnováno problematice vzdělávání zrakově postižených v rámci publikací dostatečné množství prostoru, nalézt materiál, který by se týkal přímo spojení zrakově postiženého jedince a hudby, bylo problematické. Většina publikací se věnovala hudebnímu vzdělávání obecně nebo pouze obecnému vzdělávání jedinců se zrakovým handicapem.

Hudbě jako takové se více věnuje empirická část bakalářské práce. Ta je postavena na výzkumném šetření, které bylo provedeno prostřednictvím dotazníků a následně doplněno rozhovory s respondenty. Převážná část dotazníků byla rozdána pedagogům, kteří se ve své praxi věnují vzdělávání zrakově postižených a také těm, kteří sami se zrakovou vadou vyučují. Z velké části se jednalo o pedagogy, kteří vyučují hudebně teoretické a hudebně praktické předměty na ZŠ, ZUŠ a Konzervatoři Jana Deyla. Další část dotazníků vyplňovali respondenti z řad současných i bývalých studentů Konzervatoře Jana Deyla.

Realizace výzkumu byla poměrně obtížná, jelikož bylo problematické přesvědčit potenciální respondenty ke spolupráci. Vzhledem ke specifčnosti zaměření výzkumu bylo možné dotazníky posílat/rozdávat pouze v omezeném počtu škol. Jednalo se o speciální školy pro zrakově postižené - základní školy v Praze i na Moravě, dále o Konzervatoř Jana Deyla, která se zabývá hudebním vzděláváním zrakově handicapovaných a také některé základní umělecké školy, kde se vyskytují zrakově postižení kantoři nebo žáci. V konečném stádiu se sešlo 28 vyplněných dotazníků od pedagogických pracovníků

a 11 dotazníků od studentů hudebních praktických i teoretických oborů. Celkem výzkum pracoval s 38 respondenty.

Cílem celé bakalářské práce a také výzkumu bylo ověřování celkem čtyř hypotéz, které se týkaly metod využívaných při hudebním vzdělávání zrakově postižených a dostupnosti materiálů, které jsou při tomto procesu využívány. Jedna z nich byla věnována volbě profesního zaměření. Jednoznačně se potvrdily dvě z hypotéz, jedna byla v podstatě vyvrácena a s poslední se ztotožnili pouze respondenti z řad studentů, pedagogové ji naopak vyvraceli.

Prostřednictvím výzkumu bylo zjištěno, že metody pro vzdělávání zrakově postižených nejsou nějak odlišné od metod, které jsou používány při výuce jedinců bez zrakového handicapu. První hypotéza byla tedy potvrzena.

Druhou hypotézou se stalo tvrzení, že specifické materiály pro výuku zrakově postižených jsou na trhu hůře dostupné než klasické materiály pro výuku, které používají vidící. Tuto hypotézu nelze považovat za zcela potvrzenou, jelikož s ní sice souhlasili respondenti z řad studentů, ale pedagogové zhodnotili stav materiálů jako dostačující.

Zajímavý byl výsledek týkající se třetí z hypotéz a to, že jedinci se zrakovým postižením spíše preferují pedagogické uplatnění před možností aktivně působit na hudební scéně. Nelze konstatovat, že by toto tvrzení bylo jednoznačně potvrzeno nebo vyvráceno. Ne vždy byla sice upřednostňována možnost pedagogicky působit, ale také ne ve všech případech respondenti uvažovali o profesní dráze hudebníka. Někteří z respondentů přiznali, že je lepší se hudbě věnovat pouze jako zájmové činnosti a v rámci pracovního uplatnění působit v jiné profesi.

Poslední hypotéza se týkala opět metod, tentokrát však z pohledu učitelů i studentů. Předmětem šetření bylo zjistit, zda metody používané při vzdělávání zrakově postižených v rámci výuky hudebních předmětů vyhovují jak pedagogům, tak žákům. Toto tvrzení se jednoznačně potvrdilo.

Ze získaných dat lze konstatovat, že i přes vývoj vědy a techniky má hudba v životě zrakově postiženého člověka nezastupitelné místo. Jak zmínila většina respondentů z řad pedagogů: hudba slouží k celkovému rozvoji, naplnění života, k zábavě, ale v neposlední řadě také jako forma obživy zrakově postiženého člověka, což dokazuje i počet pedagogů, kteří se věnují práci se zrakově postiženými jedinci – v těchto řadách můžeme samozřejmě najít i zrakově handicapované učitele.

Pro úplnost jsou na konci práce přílohy, které obsahují podoby dotazníků, které obdrželi již zmínění respondenti. Dále je zde možné nalézt zásady při kontaktu se slabozrakými a nevidomými a nechybí ani odkazy na organizace, které se zrakově postiženým věnují. Spíše pro zajímavost je uvedena grafická podoba tabulky s Braillovým bodovým písmem, z toho také vychází podoba notace v tomto písmu.

Seznam tabulek a grafů

Grafy:

Graf č. 1 Složení respondentů výzkumu.....	43
Graf č. 2 Kategorie vyučovaných předmětů a rozložení respondentů.....	45
Graf č. 3 Složení respondentů – studentů v závislosti na studované škole	47
Graf č. 4 Odlišnost používání metod u zrakově postižených a jedinců bez handicapu	51
Graf č. 5 Názor na využitelnost metod výuky v závislosti na zrakovém postižení...	52
Graf č. 6 Vhodnost a dostupnost speciálních pomůcek/materiálů na trhu pro potřeby uživatelů.....	56
Graf č. 7 Zjištění, zda jsou pomůcky dostatečně moderní a kompatibilní pro potřeby uživatelů	56
Graf č. 8 Možnosti vzdělávání v hudební oblasti pro zrakově postižené	58

Tabulky:

Tabulka č. 1 Pedagogické působení respondentů v závislosti na typech škol.....	44
Tabulka č. 2 Průměr věku a pedagogické praxe.....	44
Tabulka č. 3 Rozložení zrakových vad u pedagogů	46
Tabulka č. 4 Rozložení zrakového postižení u respondentů (studenti)	48
Tabulka č. 5 Využívané metody při výuce zrakově postižených dle respondentů....	51
Tabulka č. 6 Metody práce, které nejvíce vyhovují studentům.....	53
Tabulka č. 7 Typ využívané notace pedagogy	53
Tabulka č. 8 Typ využívané notace studenty	54
Tabulka č. 9 Způsob opatřování materiálů k výuce – pedagogové	55
Tabulka č. 10 Způsob opatřování materiálů ke studiu – studenti	55
Tabulka č. 11 Typy kompenzačních pomůcek využívaných studenty	57
Tabulka č. 12 Představa profesního uplatnění – studenti	59

Použitá literatura a zdroje

Legislativní dokumenty:

Vyhláška č. 73/2005 Sb. O vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných

Zákon č. 82/2015 Sb., kterým se mění zákon 561/2004Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů

Odborná literatura:

BLAŽKOVÁ, Veronika. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. 2014. vyd. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-7290-646-8.

HRONEK, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z historie péče o děti s vadami zraku*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 1971, 125 s.

JELÍNEK, Jiří. *Hudební vzdělávání dětí se zrakovým postižením*. V Praze: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2010, 79 s. ISBN 978-80-7290-473-0.

KEBLOVÁ, Alena. *Hmat u zrakově postižených*. 1. vyd. Praha: Septima, 1999, 40 s. ISBN 80-721-6085-0.

KEBLOVÁ, Alena. *Kompenzační pomůcky pro zrakově postižené žáky základní školy*. 1. vyd. Praha: Septima, 1995, 19 s. ISBN 80-85801-62-0.

KEBLOVÁ, Alena. *Zrakově postižené dítě*. 1. vyd. Praha: Septima, 2001, 67 s. ISBN 80-721-6191-1.

KREMLIČKOVÁ, Marta a Marie NOVOTNÁ. *Kapitoly ze speciální pedagogiky pro učitele: setkání speciálně pedagogická, sociálně pedagogická a pedagogicko-diagnostická*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 1997, 115 s. ISBN 80-859-3760-3.

KVĚTOŇOVÁ-ŠVECOVÁ, Lea. *Oftalmopedie*. 2. dop. vyd. Brno: Paido, 2000, 70 s. ISBN 80-859-3184-2.

MONATOVÁ, Lili. *Pedagogika speciální*. Brno: Masarykova univerzita, 1997. ISBN 80-210-1009-6.

MÜLLER, Oldřich. *Dítě se speciálními vzdělávacími potřebami v běžné škole*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001, 289 s. ISBN 80-244-0231-9.

PIPEKOVÁ, Jarmila. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. 3. přepracované a rozšiř. vyd. Brno: Paido, 2010, 401 s. ISBN 978-80-7315-198-0.

RENOTIÉROVÁ, Marie a Libuše LUDÍKOVÁ. *Speciální pedagogika* [online]. 4. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006, 313 s. ISBN 80-244-1475-9.

SLAVÍKOVÁ, Marie, Miloš KODEJŠKA a Luděk KOVERDYNSKÝ. *Teorie a praxe hudební výchovy: sborník příspěvků z konference českých a slovenských doktorandů a pedagogů hudebního vzdělávání v Praze v roce 2009*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2009, 190 s. ISBN 978-80-7290-422-8.

SLOWÍK, Josef. *Speciální pedagogika*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007, 160 s. ISBN 978-80-247-1733-3.

VÁGNEROVÁ, Marie, Zuzana HADJ-MOUSSOVÁ a Stanislav ŠTECH. *Psychologie handicapu*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 1999, 230 s. ISBN 80-7184-929-4.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005, 430 s. ISBN 80-246-1074-4.

VALENTA, Milan a Miluše HUTYROVÁ. *Přehled speciální pedagogiky: rámcové kompendium oboru*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2014, 269 s. ISBN 978-80-262-0602-6.

VÍTKOVÁ, Marie. *Integrativní speciální pedagogika: integrace školní a sociální*. 2., rozš. a přeprac. vyd. Brno: Paido, 2004, 463 s. ISBN 80-7315-071-9.

Výroční zprávy konzervatoře Jana Deyla – soukromé archivy školy

Internetové zdroje

www.kjd.cz - internetové stránky konzervatoře Jana Deyla

<http://rvp.cz> - metodický portál RVP

<http://www.skolajj.cz> - Škola Jaroslava Ježka

<http://www.zrakol.cz/uvod> - SŠ, MŠ a ZŠ prof. V. Vejdovského

Seznam příloh

A.	DOTAZNÍK – VERZE PRO PEDAGOGY	70
B.	DOTAZNÍK – VERZE PRO STUDENTY	72
C.	TABULKA BODOVÉHO PÍSMÁ	74
D.	DESATERO PŘI KONTAKTU SE SLABOZRÁKÝM ČLOVĚKEM.....	75
E.	DESATERO PŘI KONTAKTU S NEVIDOMÝM ČLOVĚKEM.....	77
F.	INTERNETOVÉ ODKAZY TÝKAJÍCÍ SE ZRAKOVÉHO POSTIŽENÍ	78

A. Dotazník – Verze pro pedagogy

Vážené respondentky, vážení respondenti,

obracím se na Vás s žádostí mého dotazníku, který poslouží jako podklad pro Bakalářskou práci na téma "Vzdělávání dětí se zrakovým postižením se zaměřením na hudební výchovu".

Dovoluji si Vás rovněž požádat o co nejpřesnější a pravdivé vyplnění dotazníku. Účast ve výzkumu je anonymní a dobrovolná.

Předem děkuji za spolupráci. Studentka Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Dotazník vyplnil/a (role – učitel/učitelka):

Škola, na které pedagogicky působíte:

Délka pedagogické praxe:

Věk:

Datum vyplnění:

Otázky - verze pro pedagogy

V jakém hudebním oboru působíte? (uved'te, prosím, vyučovaný předmět)

Jak dlouho působíte v oboru?

S jakou věkovou kategorií žáků/studentů pracujete?

Setkáváte se se zrakově handicapovanými studenty? Pokud ano, prosím, konkretizujte (uveďte příklady zrakových vad).

Máte sami nějaký zrakový handicap, pokud ano, uveďte, prosím, specifika Vaší zrakové vady.

Jak se podle Vás liší metody vzdělávání zrakově postižených oproti práci se žáky bez handicapu? Uveďte, prosím, konkrétní příklady. (Např. časová náročnost, častější náslechy, fyzický kontakt, vlastní pomůcky, atd.)

Mají, podle Vašeho názoru, handicapovaní žáci dostatek příležitostí ke vzdělávání v hudebních oborech?

Jaké metody vzdělávání používáte?

Existuje podle Vás metoda vzdělávání, která více vyhovuje zrakově handicapovaným, případně pro nehandicapované žáky se vůbec nedá použít?

S jakou formou notového materiálu v rámci výuky pracujete?

Jak materiál a pomůcky pro výuku získáváte? (Např. knihovny, internet, vlastní výroba)

Je pro Vás jako učitele materiál a pomůcky pro výuku na trhu v dostatečném množství a s možností širokého výběru?

Existují podle Vás dostatečně moderní výukové materiály a pomůcky?

Jaký význam má dle Vašeho názoru v životě zrakově postiženého člověka hudba?

B. Dotazník – Verze pro studenty

Vážené respondentky, vážení respondenti,

obracím se na Vás s žádostí mého dotazníku, který poslouží jako podklad pro Bakalářskou práci na téma "Vzdělávání dětí se zrakovým postižením se zaměřením na hudební výchovu".

Dovoluji si Vás rovněž požádat o co nejpřesnější a pravdivé vyplnění dotazníku. Účast ve výzkumu je anonymní a dobrovolná.

Předem děkuji za spolupráci. Studentka Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Dotazník vyplnil/a (role – student/studentka):

Škola, na které studujete:

Ročník studia:

Věk:

Datum vyplnění:

Otázky - verze pro studenty

Setkáváte se ve škole, kam docházíte jako student, s lidmi se zrakovým postižením? Pokud ano, uveďte, o jaké postižení se jedná (typ zrakové vady, míra zrakového postižení).

Pokud máte sami nějaký zrakový handicap, uveďte, prosím, specifika Vaší zrakové vady (lékařská diagnóza, typy kompenzačních pomůcek, korekce).

Uveďte, prosím, obor, který studujete a specifikujte, zda se jedná o hru na hudební nástroj, zpěv nebo teoretické studium v oblasti hudby.

Používáte při studiu (i nehudebních předmětů) kompenzační pomůcky (PC, speciální software, braillovský řádek apod.)?

Napište, prosím, s jakou formou notového materiálu pracujete.

V případě, že používáte Braillov notopis - jakým způsobem si opatřujete studijní a další notové materiály? (knihovna, vlastní výroba, internet apod.)

Jak byste zhodnotili dostupnost těchto materiálů na trhu?

Jaká metoda výuky Vám při studiu nejvíce vyhovuje (náslech, demonstrace, fyzický kontakt apod.)?

Jaké místo zaujímá hudba ve Vašem životě?

Pokud se chcete hudbě věnovat profesně, zvažujete profesní dráhu učitele nebo profesi hudebníka?

Měli jste možnost někdy sami pedagogicky působit/působíte v hudební oblasti?

Mají, podle Vašeho názoru, handicapovaní lidé dostatek příležitostí ke vzdělávání v hudebních oborech?

C. Tabulka bodového písma

a	b	c	d	e	f	g	h	i	j
k	l	m	n	o	p	q	r	s	t
u	v	w	x	y	z	ch			
á	é	í	ó	ú	ý	ů			
č	d'	ě	ň	ř	š	ť	ž		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
,	;	:	+	?	!	"	(*)
.	-	'	 	/					
číselný znak	malé písmeno	velké písmeno	řetězec velkých písmen	řecké písmeno malé	řecké písmeno velké				

D. Desatero při kontaktu se slabozrakým člověkem²⁰

V naší zemi žije kolem 150 000 slabozrakých lidí. Zrak mají oslabený v různé míře a různým způsobem. Obtíže mívají při některých každodenních činnostech, v zaměstnání nebo při komunikaci s lidmi. K lepšímu porozumění jejich situace mohou přispět následující body:

1. Zraková vada je někdy nápadná, jindy si jí nemusíme ani všimnout. Ne vždy platí, že čím více dioptrií člověk má, tím hůř vidí. Některým slabozrakým dioptrické brýle nepomáhají.
2. Někteří jsou citlivější na silné osvětlení, mluvíme o světloplachosti, což je možné řešit nošením tmavých brýlí, použitím méně intenzivního osvětlení v místnosti nebo zatemněním oken. Jiným se výrazně zhorší vidění při nízké intenzitě osvětlení, mluvíme o šerosleposti, což se řeší silnějším osvětlením. Buďme pozornější, když slabozraký vychází na sluncem zalitou ulici nebo když vstupuje do špatně osvětleného domu či obchodu.
3. Přizpůsobení na změnu osvětlení může slabozrakým trvat velmi dlouho. Mohou se takzvaně rozkoukávat i hodinu tam, kde se zdravé oko adaptuje během několika vteřin.
4. Výjimečně se můžeme setkat s člověkem, který vůbec nerozlišuje barvy, vidí černobíle. Častá je ale porucha rozlišování některých barev. Nebojme se upozornit slabozrakého na případné omyly.
5. Snížená zraková ostrost a omezení zorného pole způsobují slabozrakým mnoho praktických obtíží. Člověk se zúženým zorným polem má sníženou schopnost orientace v prostoru, při svém pohybu užívá bílou hůl. Někdy, při zachované zrakové ostrosti, může číst i běžný text. Při nízké zrakové ostrosti bývají problémy se čtením, rozlišováním drobných předmětů a s poznáváním lidí.
6. V dobře známém prostoru se slabozraký pohybuje zpravidla bez obtíží a bezpečně. V novém neznámém prostředí může mít ale velké potíže při orientaci a může potřebovat naši pomoc.
7. Nedivme se, když slabozraký člověk, v době přechodného zhoršení podmínek pro vidění, užívá postupů a pomůcek typických pro nevidomé: tmavé brýle, bílou hůl...
8. Umožněme slabozrakým přistoupit blíž k informačním tabulím, ke zboží v obchodě a k dalším prohlíženým předmětům. Vhodné je, mohou-li si věci vzít do ruky. Počítejme s tím, že pro vnímání zrakem potřebují více času, používají při tom různé pomůcky: speciální brýle, lupy, dalekohledy...
9. Odstraňujme architektonické a informační bariéry. Vyvarujme se nesprávného osvětlení,

²⁰ <http://www.knihovnahk.cz/pro-verejnost/pujcovny/zvukova-knihovna/zasady-komunikace-a-pomoci-nevidomym#d3>

možných odlesků, nerovnoměrného rozptýlení světla. Dávejme přednost velkému tiskacímu písmu bez zbytečných okras před písmem psacím. Využívejme kontrastu: černý fix na bílém papíře, žlutá hrana na tmavém schodu..., jasně čitelná by měla být i vyobrazení označující WC, sprchy, atp.

10. Nečekejme na to, až nás slabozrací požádají o pomoc. Tu nabízejme sami. Pozdravme raději jako první, přestože to nemusí odpovídat etiketě. Přečtíme jim špatně čitelný text. Upozorníme včas na věci, kterých si nemusejí ani všimnout. Potíže slabozrakých lidí jsou do značné míry individuální, neostýchejme se jich přímo zeptat, s čím bychom mohli pomoci.

E. Desatero při kontaktu s nevidomým člověkem²¹

Při setkání s nevidomými občany upadají mnohdy ostatní lidé do rozpaků. K odstranění zbytečných zábran při takových setkáních přijměte několik užitečných rad:

- 1.** Mějte na paměti, že nevidomí jsou zcela normální lidé, kteří mají různé přednosti i nedostatky jako každý jiný. I mezi nimi jsou lidé výjimeční, inteligentní i méně nadaní.
- 2.** Při setkání s nevidomým se chovejte přirozeně a nenuceně. Pomozte tam, kde je to nutné, a to způsobem taktním a nenápadným. Pomoc však nevnučujte.
- 3.** Vyvarujte se projevům soucitu – o ten dnešní nevidomí naprosto nestojí. S velkým povděkem ale vždy uvítají i sebemenší pomoc, která jim přijde vhod ve ztížených podmínkách. Nepřipusťte ani podceňující nebo snižující výroky, vždyť nevidomí mají právo na úctu a uznání stejně jako všichni ostatní.
- 4.** Nevidomého, kterého znáte, pozdravte vždy sami jako první, i když je mladší než vy, a k pozdravu připojte i jeho jméno, aby věděl, že pozdrav patří jemu.
- 5.** Když vstoupíte do místnosti, kde se nachází nevidomý, dejte se zřetelně poznat. Pokud vás nepozná podle hlasu, povězte svoje jméno. Tichý pohyb neznámé osoby v jeho okolí působí pochopitelně nepříjemně. Rovněž upozorněte na to, že místnost opouštíte.
- 6.** Velmi nepříjemně na nevidomého působí, projednáváte-li jeho záležitosti nikoli přímo s ním, ale s jeho průvodcem. Průvodce nevidomého pouze doprovází, nikoli zastupuje.
- 7.** Když se nevidomý ocitne na ulici, na nádraží apod. v orientačních těžkostech, zeptejte se ho, zda mu můžete nějak pomoci. Velký hluk, prudký déšť i sníh velmi zhoršují nevidomému orientaci v prostoru. Potom stačí, když nevidomému nabídnete, aby se lehce zavěsil do vaší paže, protože takto může snadno jít krůček za vámi, sledovat směr vašich pohybů a na vše včas reagovat.
- 8.** Při nástupu do dopravních prostředků netlačte nikdy nevidomého před sebou, ale jděte sami první. Nev tlačujte nevidomého na sedadlo, stačí, když položíte jeho ruku na opěradlo. Při vstupu do auta položte jeho ruku na horní rám dveří.
- 9.** Když nevidomý vstoupí do restaurace bez průvodce, jistě ocení pomoc při vyhledávání věšáku a volného místa u stolu. S jídlem si poradí sám, stačí, když mu povíte, jak je jídlo na talíři uspořádané. Určitě uvítá informace o tom, co všechno je na stole (sklenice s vodou, váza, popelník atd.), a kdo u stolu sedí spolu s ním.
- 10.** Když budete nevidomého doprovázet delší dobu, popište mu hlavní rysy okolí, vybavení místnosti a osoby, které se kolem nacházejí. Při popisování se nemusíte vyhýbat optickým dojmům a barvám.

²¹ převzato z <http://www.knihovnahk.cz/pro-verejnost/pujcovny/zvukova-knihovna/zasady-komunikace-a-pomoci-nevidomym#d3>

F. Internetové odkazy týkající se zrakového postižení

Braillnet – knihovna digitálních dokumentů určená nevidomým a slabozrakým
<http://www.brailnet.cz>

KTN – Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana
<http://www.ktn.cz/index>

SONS – Sjednocená organizace nevidomých a slabozrakých ČR
<http://www.sons.cz>

Tyfloservis – rehabilitace nevidomých a slabozrakých
<http://www.tyfloservis.cz>

Tyflocentrum – rozcestník společností poskytujících služby zrakově postiženým
v jednotlivých krajích
<http://www.tyflocentrum.cz>

Tyflonet – informační portál nejen pro zrakově postižené
<http://www.tyflonet.cz>